

STUDII DE ATELIER
CERCETAREA MINORITĂȚILOR
NAȚIONALE DIN ROMÂNIA

WORKING PAPERS IN ROMANIAN
MINORITY STUDIES

MŰHELYTANULMÁNYOK
A ROMÁNIAI KISEBBSÉGEKRŐL

8 / 2008

HORVÁTH ISTVÁN

ELEMZÉSEK
A ROMÁNIAI MAGYAROK
KÉTNYELVŰSÉGÉRŐL

ISPMN

INSTITUTUL PENTRU STUDIAREA
PROBLEMELOR MINORITĂȚILOR
NAȚIONALE

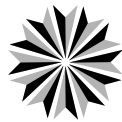
GUVERNUL ROMÂNIEI

STUDII DE ATELIER. CERCETAREA MINORITĂȚILOR NAȚIONALE DIN ROMÂNIA
WORKING PAPERS IN ROMANIAN MINORITY STUDIES
MŪHELYTANULMÁNYOK A ROMÁNIAI KISEBBSÉGEKRŐL

Nr. 8

Horváth István

**ELEMZÉSEK A ROMÁNIAI
MAGYAROK KÉTNYELVŪSÉGÉRŐL**

INSTITUTUL PENTRU
STUDIAREA PROBLEMELOR
MINORITĂȚILOR NAȚIONALE

Cluj-Napoca, 2008

STUDII DE ATELIER. CERCETAREA MINORITĂȚILOR NAȚIONALE DIN ROMÂNIA
WORKING PAPERS IN ROMANIAN MINORITY STUDIES
MŰHELYTANULMÁNYOK A ROMÁNIAI KISEBBSÉGEKRŐL

■ Nr. 8:

Autor: Horváth István

Titlu: *Elemzések a romániai magyarok kétnyelvűségéről*

■ Coordonator serie: Bokor Zsuzsa, Horváth István

© INSTITUTUL PENTRU STUDIAREA PROBLEMELOR MINORITĂȚILOR NAȚIONALE

Cluj-Napoca, 2008

ISSN 1844 – 5489

www.ispmn.gov.ro

■ Concepție grafică, copertă: Könczey Elemér

■ Tehnoredactare: Sütő Ferenc

■ Tipar: IDEA și GLORIA, Cluj-Napoca

Guvernul României nu își asumă conținutul Studiilor de Atelier. Lucrările sunt elaborate și asumate în exclusivitate de ISPMN.

■ Horváth István este sociolog, președintele Institutului pentru Studiarea Problemelor Minorităților Naționale și conferențiar la Universitatea Babeș-Bolyai, Catedra de Sociologie.

■ Horváth István is sociologist, president of the Romanian Institute for Research on National Minorities, and associate professor at the Babeș-Bolyai University, Department of Sociology.

■ Horváth István szociológus a Nemzeti Kisebbségkutató Intézet elnöke, a Babeș-Bolyai Tudományegyetem Szociológia Tanszékének docense.

Email: ihorvath66@yahoo.com

Abstract

■ Studiul de față analizează situația lingvistică a maghiarilor din România prin abordarea empirică a fenomenului bilingvismului, fenomen răspândit în cadrul acestei comunități. În prima parte a articolului sunt prelucrate datele recensământului din 1992, respectiv ale celui din 2002, cu privire la limba maternă și va fi analizată problema limbii materne ca și categorie statistică. În a doua parte a studiului problema bilingvismului este discutată pe baza a trei dimensiuni: competența lingvistică, utilizarea codului și contextul normativ al bilingvismului. Tipologia bilingvismului prezentată în acest articol reflectă principiul complementarității a două limbi precum și criteriul succesului comunicației și al eficienței. Această tipologie clasifică monolingvismul și bilingvismul, sprijinindu-se pe repertoarul de comunicație între cele două limbi.

■ Bilingualism is a widespread characteristic of Hungarians from Romania. The study analyses the linguistic context of this community through an empirically grounded description of bilingualism. Building on data provided by the censuses from 1992 and 2002, the article starts with the study of mother tongue as statistical category. In the second part the author discusses three dimensions of bilingualism: bilingual linguistic competence, language use, and the normative context of bilingualism. The typology of bilingualism described in the article reflects the principle of complementarity of the two languages as well as the criteria of success and efficiency in communication. The typology classifies language proficiency, monolingualism and bilingualism according to the relative position of the two languages in the communication repertoires.

■ A tanulmány a romániai magyarok nyelvi helyzetét elemzi, az erre a közösségre nagymértékben jellemző kétnyelvűségnek empirikusan megalapozott leírásán keresztül. A tanulmány első felében az 1992-es és 2002-es népszámlálás anyanyelviségre vonatkozó adatait dolgozza fel a szerző, és mindezekelőtt az anyanyelvnek mint statisztikai kategóriának a sajátosságaira világít rá. A tanulmány második felében a kétnyelvűséget három dimenzió mentén tárgyalja: a nyelvismeret, a kódhasználat és a kétnyelvűség normatív környezete mentén. A két nyelv komplementaritásának az elvét, valamint a kommunikációs siker, hatékonyság ismervét tükrözi a tanulmányban fellelhető kétnyelvűség-tipológia is, amely a nyelvismeretet, illetve az egyén magyar, valamint román egynyelvűségét, másodnyelviségét a két nyelv kommunikációs repertoárjainak egymáshoz viszonyított elrendeződésének függvényében klasszifikálja.

Tartalom

A kutatás, elemzés kontextusa	■	5
A feldolgozott adatok forrásáról	■	6
Magyar anyanyelvűség: amit a legújabb censzusok mutatnak	■	7
Az anyanyelv mint cenzuskategória: kritikai elemzés	■	7
A romániai magyar anyanyelvű népesség nyelvi megoszlása	■	8
Anyanyelv és etnicitás dinamikája	■	9
Kétnyelvűség – leírás és elemzés	■	12
Kétnyelvűség: történeti perspektívák	■	12
Kétnyelvűség a nyelvismeret perspektívájából	■	17
Operacionalizálási és módszertani kérdések	■	17
Kétnyelvűség és az idegen nyelvek ismerete	■	20
Az idegen nyelvek ismerete	■	22
Kétnyelvűség a kódhasználat szempontjából	■	25
Nyelvhasználat a hivatalos szférában	■	31
Az egyéni kódhasználat jellemzői	■	34
A kétnyelvűség szerveződése és következményei	■	36
A kétnyelvűség normatív környezete	■	38
Kétnyelvűség és piac	■	41
Következtetések	■	43
Melléklet	■	44
Felhasznált irodalom	■	48

ELEMZÉSEK A ROMÁNIAI MAGYAROK KÉTNyelvűségéről

■ Tanulmányomban a romániai magyarok nyelvi helyzetének, az erre a közösségre nagymértékben jellemző kétnyelvűségnek empirikusan megalapozott leírását kísérem meg. Az első részben a 2002-es népszámlálás anyanyelviségre vonatkozó, eddig nem publikált és fel nem dolgozott adatait dolgozom fel, míg a másodikban kerül sor a kétnyelvűség elemzésére, mégpedig három dimenzió, (1) a nyelvismeret, (2) a kódhasználat és (3) a kétnyelvűség normatív környezete mentén.¹

A kutatás, elemzés kontextusa

■ A romániai magyarok kétnyelvűségének a kutatása egyáltalán nem precedens nélküli. A kilencvenes évek során ezeket a vizsgálódásokat hangsúlyozottan a szociolingvisztikai szemléletmód és nyelvezet jellemezte (lásd a *Kétnyelvűség* 1995/2-es számát vagy Péntek 2001b), ezek az elemzések mindenekelőtt a magyar nyelv Erdélyben beszélt változatának a hangtani, szótani vagy mondattani sajátosságaira, a kétnyelvűség kontextusában bekövetkezett változásaira koncentráltak.

Az utóbbi évtized során az erdélyi magyarság körében végzett jó néhány szociológiai adatfelvétel során is számos esetben (mindenekelőtt az identitáskutatások és a kisebbségsszociológiai elemzések esetében) rögzítették a nyelvhasználatra vonatkozó adatokat. Ezen kutatások célja sem elsősorban a kétnyelvűség elemzése volt. A nyelvhasználatot, vagy ennek a különböző vonzatai kapcsán megfogalmazott attitűdöket más jelenségek, folyamatok magyarázatában, értelmezésében alárendelt változóként, mutatóként használták fel.

A többségi társadalomba történő betagozódás módozatait (az asszimiláció–integráció kérdésköréit) elemző kutatások értelemszerűen kiemelt figyelemben részesítik a nyelvhasználati vonzatokat. Így egyes kutatók a különböző nyelvválasztási helyzeteket (ezen belül is kiemelten az iskolait) az asszimiláció egyik indikátoraként értelmezik (Sorban 2000; Sorban–Dobos 1997). Mások a többségi nyelv ismeretének mértékét a romániai magyaroknak a román társadalomba való integrációjának egyfajta mutatójaként kezelik (vö. Csepeli et alii 1999, 2002). Az identitáskutatásokban a nyelvismeret, nyelvhasználat, pontosabban az ehhez kapcsolódó társadalmi jelentések rendszere kerül előtérbe. Olyan elemzésekről van szó, amelyek során azt vizsgálták, hogy az anyanyelv ismeret és -használat, a csoporttagság más ismérveivel viszonyítottan milyen rangú etnikai besorolási, azonosítási tényezőként jelenik meg (Culic 2001a; Veres 2000, 2005b).

A kétnyelvűség, az anyanyelv és másodnyelvhasználat viszonyával foglalkozó nyelvészek és szórványkutatók általában a romániai magyarság, illetve sajátos alcsoportjainak a nyelvi helyzetét próbálták meg felbecsülni (vö. Péntek 2001b; Vetési 2001). Ezen becslések empirikus alapját mindenekelőtt a kutatók kiterjedt szakmai tapasztalata vagy térben jól behatárolt esettanulmányok képezték, és nem az egész populációra kiterjedő empirikus adatfelvétel. A kétnyelvűség mértékének, formáinak és szerveződésének a reprezentatív mintákon végzett adatfelvételekre alapozó szisztematikus leírására irányuló próbálkozásaim valamikor az ezredforduló táján kezdődtek el (Culic et alii 2000; Horváth 2003; 2005b).

1 A kézirat az Arany János Közalapítvány a Tudományért 2005. évi kiírása során megítélt ösztöndíjára készített pályamunka.

A feldolgozott adatok forrásáról

■ Az ebben a tanulmányban feldolgozott adatok zömét egy 2004 őszi végzett kutatás során regisztráltuk. Az adatfelvétel egy, az erdélyi magyar népeiségre reprezentatív mintán lekérdezett, tematikailag átfogóbb, mindenekelőtt politikai közvélemény-kutatás jellegű felvétel keretén belül történt.² A kutatást az Etnikumközi Viszonyok Kutatóközpontja (CCRIT) szervezte, az adatfelvétel 2004. szeptember 18–28. között zajlott le.³

A mintavétel kiindulópontjával a 16 erdélyi megye 1992-es és 2002-es népszámlálási adatai szolgáltak. Rétegzett mintavételi eljárással dolgoztunk, a kutatás szempontjából meghatározónak tartott jellemzők alapján csoportosuló rétegeket különítettük el,⁴ és az egyes rétegek arányosságát figyelembe véve, véletlenszerűen választottuk ki a településeket, illetve a településen belül (lépéses módszerrel) az alanyokat. A kérdőívet 73 erdélyi településen kérdeztük le, összesen 1215, magát magyar nemzetiségűnek valló személytől. A nemzetiségi klasszifikáció teljes mértékben az alanyok önbesorolásán alapul, ezt semmilyen formában nem ellenőriztük.⁵ A minta reprezentativitásának valószínűsége 95%, a maximális hibalehetőség +/-3 százalékos.

A matematikailag kiszámítható reprezentativitáson túl fontos felhívni a figyelmet egy, az eddig kialakított erdélyi magyar minták esetében majdnem kivétel nélkül előforduló szisztematikus hibaforrásra, ami feltehetőleg ezen kutatás esetében is kifejtette a hatását. Arról van szó, hogy az erdélyi szintű reprezentatív minták valamivel „magyarabbra” sikerednek, mint amilyen általában az erdélyi magyar társadalom. Ez azt jelenti, hogy a szórványban nagyobb valószínűséggel kerülnek bele a vizsgált populációkba az etnikailag könnyen beazonosítható magyarok, mint azok, akik nem kötődnek a magyar intézményekhez, hálózatokhoz (Csata–Kiss 2003: 23). Módszertanilag ez annak tudható be, hogy a vizsgált népeiség egy része ritka populációnak számít (olyan jellemzővel rendelkezik, amely kis gyakorisággal fordul elő egy nagyobb populációban), ezen esetben pedig a mintavétel sajátos eljárásokat és technikákat igényel (Kalton–Anderson 1986), amelynek mindenekelőtt költségvonzatai vannak. Az ebben a tanulmányban feldolgozott felmérés is átfogó, az erdélyi magyar népeiségre reprezentatív kutatásra törekedett (amelynek jelentős része nem tekinthető a szó statisztikai értelmében vett ritkán előforduló népeiségnek), nem alkalmazott olyan mintavételi eljárást, amely segítségével a szórványtelepülések magyar (pontosabban magyar jellegű) népeisége sajátos változatosságában legyen reprezentálva. Így valószínűsíthető volt, hogy, mindenekelőtt a szórványtelepülésekről, kisebb valószínűséggel kerültek be a mintánkba olyanok, akik vegyes házasságban élnek vagy nem beszélnek jól magyarul, és sokkal nagyobb valószínűséggel azok, akik inkább kötődnek a magyar kulturális intézményi szférához (egyház, helyi művelődési vagy politikai élet). Márpedig egy ilyen torzítás sajátos módon hat ki az olyan jelenségek mérésére, mint a kétnyelvűség vagy a bilingvis kódhasználat, hisz pontosan olyan kategóriák lesznek alulreprezentáltak, amelyekről joggal feltételezhető, hogy kódhasználati jellegzetességeikben eltérnek az átlagostól. A mintánkon belül például a családoknak mindössze 8,2 százaléka élt vegyes házasságban, márpedig a 2002-es népszámlálási adatok szerint a házassági kapcsolatban élő magyarok 13,58 százaléka élt vegyes házasságban (INS 2005), és ez a jelenség mindenekelőtt a szórványra volt jellemző (Horváth 2004; 2005a). Az ennek a sajátos, felvállalt és beazonosított hibaforrásnak betudható torzítást súlyozással korrigáltuk.

2 A tanulmány megírását mindenekelőtt az Etnikumközi Viszonyok Kutatóközpontjával (CCRIT) való szoros együttműködés tette lehetővé, amely által lehetőségem nyílt egy, az intézet által végzett kutatásba belefoglalni az itt feldolgozásra kerülő kérdéscsomagot. A továbbiakban – anélkül, hogy ezt feltüntetném – a bemutatott adatok forrása ez a kutatás, amennyiben a táblázatban vagy a grafikonban feltüntetett adatok forrása eltérő, azt jelezzük.

3 Ugyanakkor a kutatás folytatása során a Sapientia Alapítvány Kutatási Programok Intézete, a Határon Túli Magyar Ösztöndíjtanács és az Erdélyi Magyar Ösztöndíjtanács által meghirdetett kutatási támogatásokból is részesültem, amelyekért ezúttal is köszönetet mondok.

4 A helységek osztályozása minél homogénebb klaszterek szerkesztésével, a csoportközi távolságok növelésével, valamint a standard eltérések csökkentésével történt. A klaszterezés alapját a népszámlálási adatok képezték. A következő változókon belüli arányokat vettük figyelembe: (1) etnodemográfiai eloszlás (a magyarok aránya a településen belül), (2) a helység közigazgatási státusa és (3) a magyarság régiók szerinti eloszlása.

5 A kérdezőbiztosok kötelezően és kizárólag csak a magukat magyarnak valló személyekkel töltötték ki a kérdőíveket, még abban az esetben is, ha az alany neve romános hangzású volt és/vagy törve (esetleg egyáltalán nem) beszélt a magyar nyelvet.

Más kutatások során is megfogalmaztunk olyan kérdéseket, amelyek a nyelvhasználat különböző vonzataira kérdeztek rá. Amennyiben az adatok ezekből a vizsgálatokból származnak, azt a szövegben külön feltüntetjük⁶. Minden olyan esetben, amelyben nem szerepel semmi az adatok, adatsorok, grafikonok alatt, a kiinduló adatok a fentebb bemutatott 2004-es kutatás részét képezték.

Magyar anyanyelvűség: amit a legújabb censzusok mutatnak

■ Ez a fejezet a legutóbbi, az 1992-es és 2002-es romániai népszámlálásoknak a magyar anyanyelvűekre vonatkozó eredményeit elemzi. Mindenekelőtt az anyanyelvnek mint statisztikai kategóriának a sajátosságaira világítunk rá, hisz ez meghatározó a különböző statisztikák értelmezésében.

Az anyanyelv mint népszámlálási regisztrációs kategória 1860–1910 között intézményesült Európa-szerte. 1860-ban Quételet csak ajánlotta, hogy a censzusok során regisztrálják az anyanyelvet, teljesen az államokra bízva, hogy ennek milyen jelentőséget tulajdonítanak. Ötven év múlva egy Szentpéterváron tartott statisztikai kongresszus már arra a következtetésre jutott, hogy az anyanyelv az egyetlen olyan objektív ismérv, amelynek alapján operacionálisan megragadható az egyén nemzeti identitása (Brix 1982).

Az anyanyelv mint cenzuskategória: kritikai elemzés

Az anyanyelvet először 1880-ban, majd azt követően minden Erdélyre kiterjedő cenzus során regisztrálták. Kezdetben még felvetődött az anyanyelv-meghatározások képlékeny mivolta, az, hogy pontosan mit jelent, milyen operacionális ismérv alapján határozható meg (Varga E. 1998: 10–63). Jelenleg a személyek kulturális énjének egyértelműen objektív dimenziójaként, a biológiai jellemzőkhöz hasonló adottságként reprezentáljuk (Kreager 2004), azt feltételezve, hogy minden személy természetszerű (az egyéni szubjektivitástól független oksági) kapcsolatban áll egy és csakis egy nyelvvel (Kamusella 2001). Ez a szemléletmód sokkal inkább a nemzetállami képzelet által a nyelvi realitásokra normatív módon, empirikusan igazolható tényállásként rákényszerített rend képzete. Ugyanis valószínűsíthető, hogy egy nyelvű környezetben az egyének számára sors- és természetszerűen adott egy nyelv használata, az azzal történő alternatívánélkülnek látszó azonosulás. Viszont a nyelvi plurális társadalmak, a több nyelv vagy nyelvi változat (egyszeri vagy egymást követő) hatása alatt álló biográfiák esetében az egy nyelvvel történő azonosulás messzemenően nem magától értetődő. Az ilyen helyzetekben az a nyelv, amellyel az egyén azonosul, több, egymást nem föltétlenül kizáró szempontból határozható meg. Az egyének azonosulhatnak egy nyelvvel, mert azt tanulták meg elsőnek, nagyon erős primér emocionális kötődések kontextusában, de ez nem föltétlenül az a nyelv, amelyet a legjobban ismernek, vagy a legtöbbet használnak, vagy amellyel (ki tudja, milyen okból) a beszélő azonosul. Nem szakirodalmi újdonság, hogy nehéz eldönteni, melyik ismérv az, amelynek alapján a többes nyelvi kontaktusokat megtapasztaló egyének egy adott nyelvet választanak ki és neveznek meg anyanyelvként (vö. Erb–Knipf 1999).

6 2003. október, CCRIT – Az Etnikumközi Viszonyok Kutatóközpontja (CCRIT) által végzett adatfelvétel 2003. október 10–24. között zajlott le. A kérdőívet 74 erdélyi településen kérdeztük le, összesen 1190, magát magyar nemzetiségűnek valló személytől. A nemzetiségi klasszifikáció teljes mértékben az alanyok önbesorolásán alapul, ezt semmilyen formában nem ellenőriztük. (A kérdezőbiztosok kötelezően és kizárólag csak a magukat magyarnak vallók személyekkel töltötték ki a kérdőíveket, még abban az esetben is, ha az alany neve romános hangzású volt és/vagy törve, esetleg egyáltalán nem beszélt a magyar nyelvet.) A minta reprezentativitásának valószínűsége 95%, a maximális hibalehetőség +/- 2,7%. 2006, CCRIT – Az Etnikumközi Viszonyok Kutatóközpontja (CCRIT) által az önkormányzati intézmények szintjén végzett adatfelvétel. Az adatfelvétel célja a román törvénykezés által, a közigazgatási intézmények szintjén előírt kisebbségi nyelvhasználati jogok megvalósulásának a vizsgálata volt. Minden olyan önkormányzat, amelyek szintjén a kisebbségek részaránya elérte vagy meghaladta a 20%-ot, belekerült a vizsgálatunkba. Összesen 433 olyan közigazgatási egység került bele a vizsgálatunkba, amelyben a magyarok aránya meghaladta a 20%-ot.

1. táblázat: Az anyanyelv-meghatározás lehetséges ismérvei és szempontjai

Ismérv	Meghatározás
1. Származás	Az elsőként megtanult nyelv
2. Azonosulás	
2.1. Belső	A nyelv, amellyel a beszélő azonosul
2.2. Külső	A nyelv, amellyel a beszélőt anyanyelvi beszélőként azonosítják
3. A nyelvtudás foka	A legjobban ismert nyelv
4. Funkció	A legtöbbet használt nyelv

Forrás: Erb–Knipf 1999: 180; Skutnabb-Kangas 1997: 13

Ebből kiindulva, a népszámlálási statisztikák jelentős fenntartásokkal kezelendők, hisz, az esetek többségében (és végképp ez a helyzet az utóbbi két romániai népszámlálással) a cenzuskészítők az egy személy egy kizárólagos és domináns nyelvi kötődéseként értelmezik és mutatják be az anyanyelvre vonatkozó statisztikai megoszlást. Ezt a nemzetállami meghatározottságú, egyértelmű és problémamentesnek feltüntetett besorolási logikát számos esetben megcáfolhatják és meg is cáfolják a tereptasz-talatok. És nem egyszerűen arról van szó, hogy van egy pár (talán statisztikailag irrelevánsnak tartható, eset), amelyre a több nyelv hatása alatt álló élettörténet és esetleg az ebből következő azonosulás a jellemző. Elég, ha csak arra gondolunk, hogy Erdélyi perspektívában milyen jelentős mind az etnikailag vegyes házasságban élők, mind az etnikailag vegyes felmenőkkel rendelkezők száma (Horváth 2004; 2005a).

Az a tény, hogy valaki egy adott nyelvet jelöl be anyanyelvként, messzemenően nem jár mindig az elsőként történő elsajátítás, a legtökéletesebb nyelvismeret és a leggyakoribb használat hármass kongruenciájával. Mi több, olyan helyzetek is elképzelhetők, amelyekben egyik elem sem alapozza meg az egyén abbéli döntését, hogy egy bizonyos nyelvet jelöljön meg anyanyelvének. Tehát valószínűsíthetjük, de a népszámlálási anyanyelv-kategória alapján nem következtethetünk sem az illető nyelv elsajátításának valamiféle elsődlegességére, sem az ismeret szintjére, sem a használat gyakoriságára. Marad az, hogy függetlenül attól, hogy milyen ismérv alapján, de egy adott nyelvnek anyanyelvként történő megjelölése az egyénnek a nyelvhez, az illető nyelvet beszélő közösséghez való szubjektív kötődésének a mutatója. Ez vitathatatlan, de ebből nem következik ezen szubjektív kötődés kötelező megléte vagy kizárólagossága. Jó példa arra a 2001-es magyarországi népszámlálás, amelynek során a válaszolók számára lehetővé tették, hogy anyanyelvként két, esetleg három nyelvet is bejelöljenek. Az érdekesség az, hogy majdnem félmillió személy nem jelölt be egy választ sem, és valamivel több mint negyvenezer két nyelvvvel azonosult (Tóth–Vékás 2005).

Ezekből kiindulva úgy gondolom, ajánlatos a népszámlálás során regisztrált anyanyelvre vonatkozó adatokat fenntartásokkal kezelnünk, hisz egy nyelv anyanyelvként történő bejelölése nem jelenti föltétlenül, hogy:

- az egyén kizárólagosan csak azzal az egy nyelvvel azonosul érzelmileg;
- az illető azon a nyelven a legkompetensebb;
- a megjelölt nyelv az egyén által leggyakrabban, vagy legalább alapvetőnek tartott kommunikációs funkciókra használatos nyelv.

A romániai magyar anyanyelvű népesség nyelvi megoszlása

A 2002-es népszámláláskor 1,44 millió személy vallotta a magyart anyanyelvének, 13 167-tel többen, mint ahányan magyar nemzetiségűnek/etnikumúnak vallották magukat. A különböző romániai nyelvi kisebbségek viszonylatában a magyar nyelvi közösség viszonylag koncentrálnak számít, abban az értelemben, hogy a magyarul beszélők zöme olyan településen (községben vagy városban) él, ahol a magyar anyanyelvűek abszolút többségben, vagy legalábbis jelentős arányban élnek. Például a népesség negyede él olyan közigazgatási egységben, ahol a lakosok több mint 90%-a magyar anyanyelvű.

2. táblázat: A magyar anyanyelvűek megoszlása a településen élő magyar ajkú népesség számarányának függvényében

A magyar anyanyelvű népesség aránya a településen	Közigazgatási egységek (községek, városok)	Összesen a magyar anyanyelvet felvállalók száma az illető településeken	Számarányuk a magyar anyanyelvű népességben belül
90,01-100% között	87	363 815	25,20
80,01-90% között	21	124 388	8,61
70,01-80% között	20	98 622	6,83
60,01-70% között	19	49 390	3,42
50,01-60% között	31	86 777	6,01
40,01-50% között	30	173 782	12,04
30,01-40% között	39	53 602	3,71
20,01-30% között	55	137 924	9,55
10,01-20% között	95	204 807	14,18
7,51-10% között	39	60 857	4,21
5,01-7,5% között	41	44 564	3,09
2,51-5% között	72	17 482	1,21
0,01-2,5% között	1240	27 960	1,94
Összesen	2951	1 443 970	100,0%

Forrás: INS 2005

A magyar anyanyelvű népesség 98,5%-a Erdélyben és a Kárpátokon túl él. Bukarest (speciális) esetét kivéve Bákó megye az a hely, ahol a magyar anyanyelvűek viszonylag nagy számban vannak, és a magyar nyelvet beszélők koncentrációja jelentős. Ebből a megfontolásból kiindulva, a különböző elemzéseket az erdélyi megyékre és Bákóra szűkítettük le.

Anyanyelv és etnicitás dinamikája

Habár eltérő mértékben, de a magyarságmeghatározások – és általában a Kárpát-medencei népek etnicitásmeghatározásainak – lényeges eleme az adott etnikumra jellemző nyelv ismerete és átfogó használata, valamint az adott nyelvvel történő azonosulás (Csepeli et alii 2002). Ezen belül a romániai magyar népesség önmeghatározásának kiemelten lényeges eleme a magyar anyanyelvűség és a magyar kultúrával való valamelyes manifeszt azonosulás (vö. Culic 2001b; Culic et alii 2000; Veres 2005a; Veres 2005b).

3. táblázat: Mennyire ért egyet a következő állításokkal? Ahhoz, hogy valaki magyarnak/romának számítson, az kell, hogy...

Identitáskritériumok	A „részben” vagy „teljesen” egyetértők aránya	
	Magyarok	Románok
Élete nagy részében magyarok/románok között éljen	44	62
Magyar/román állampolgár legyen	18	77
Magyarországon/Romániában szülessen	9	77
Anyanyelve magyar/román legyen	93	85
Magyar/román szertartási nyelvű egyházhoz tartozzon	82	69
Önmagát magyarnak/románként tartsa	96	92
Legalább egyik szülője magyar/román legyen	86	79
Érezze magáénak a magyar/román kultúrát	94	87
Tisztelje a magyar/román nemzeti zászlót	85	88

Forrás: Veres 2000: 61

Amint az a fenti táblázatból is kitűnik, az etnikai hovatartozás és bizonyos kulturális készségek összekapcsolása olyan normaként működik, amelyet adott közösségeken belül érvényesítenek, illetve az egyének önmaguk viszonylatában interiorizálnak. Ilyen erős közösségi norma esetében elvárható, hogy az etnikai önbesorolások és az anyanyelvi önbesorolások jelentős mértékben egymásra tevődjenek, vagyis nem jellemző, hogy valaki úgy vállalja a magyar nemzetiséget, hogy az anyanyelvnek ne a magyart jelölje be, ami nagy általánosságban az utóbbi két népszámlálás esetében is egyértelműen nyomon követhető volt.

4. táblázat: A magyar anyanyelviség és etnikai azonosulás dinamikája az 1992-es 2002-es népszámlálások perspektívájában

	1992	2002	A 2002-es népességnek az 1992-es népességhez viszonyított aránya
Magyar etnikai hovatartozás	1 624 959	1 434 377	88,3
Magyar etnikai hovatartozás és nem magyar anyanyelv	30 797	33 901	110,1
Nem magyar anyanyelvűek aránya a magyar nemzetiségűeken belül	97,87	97,64	
Magyar anyanyelv	1 639 135	1 447 544	88,3
A nem magyar etnikumú, de magyar anyanyelvűek száma	44 973	47 068	104,7

Az adatok forrása: INS 2005; Varga E. 1998

Annak ellenére, hogy az önmeghatározás szempontjából az anyanyelv centrális és konstitutív szerepet játszik, és, a domináns identitásmodellnek megfelelően, a magyar etnikai azonosulás kongruens a magyar anyanyelvűséggel, az utóbbi két népszámlálás perspektívájában növekvő számban jelennek meg a hibridek is.

A szokványos szakirodalmi használatban a hibrid egyfajta, az interkulturális kontaktus nyomán kialakuló szinkretikus termék. A származási, tisztának tartott (és autoritással rendelkező) kulturális megnyilvánulások és önmeghatározási formák viszonylatában szemlélve, valamiféle köztes terméknek számít (Bhabha 1994; Young 1995).

A jelen tanulmányban hibrid alatt olyan jellegű – a census paramétereiben lehetséges – önmeghatározásokat értünk, amelyek eltérnek az identifikáció normatív erejével bíró azonosulási modelljétől, amelyek esetében az etnikai azonosulások nem vágnak egybe a magyar anyanyelvi azonosulással: vagy magyar anyanyelvűek, de nem magyar etnikumúak, vagy magyar etnikai hovatartozást jelöltek be, de magyartól eltérő anyanyelvet. Az első kategóriába tartozókat *etnikailag divergens magyar anyanyelvűek*-ként határoztuk meg, a második csoportban pedig a *nyelvtől divergens magyar etnikumúakat* különítettük el. Értelemszerűen a *konvergens magyar azonosulás* a magukat egyszerre magyar anyanyelvűként és magyar etnikumúként meghatározó személyeket jelöli. Összességükben a két divergensként definiált helyzetbe besoroltak jelentették a román népszámlálási regisztrációs logika paraméterein belül *hibridként* leírható helyzeteket, a hibridek és a konvergens nyelvi és etnikai identitásúak összesítve tették ki az *összes magyar jellegű azonosulást*. Vagyis az összes magyar jellegű azonosulás kategória magába foglalja mindazokat, akik vagy az etnikai, vagy a nyelvi identitás regisztrálásakor legalább az egyik dimenzióban magyarnak jelölték be magukat, természetesen ide tartoznak azok is, akik mindkét, a nyelvi és az etnikai dimenzióban egyszerre magyarként regisztráltak. A *hibridek arányának* a megállapításakor a hibridek számát az összes magyar jellegű azonosulás számához viszonyítottuk.

A 2002-es romániai census etnikai és nyelvi azonosulásra vonatkozó adatait⁷ több szempontból és több szinten dolgoztuk fel, mindenekelőtt a fentebb hibridizációként definiált jelenség perspektívájából, amelyet a főszövegben a megyék szintjén összesítve mutatunk be, mellékelve a megyéken belüli

7 A kiindulópontot a román Statisztikai Intézet (Institutul Național de Statistică) által szolgáltatott, közszérszintű nemzetiségi és anyanyelvi besorolások keresztábrái képezték. Ezúttal köszönöm Kiss Tamásnak, hogy az adatbázist a rendelkezésemre bocsátotta.

5. táblázat: A hibrid azonosulások száma és számaránya a konvergens azonosulások viszonylatában (megyenként)

Megye	Nyelv szerint magyar	Etnikai azonosulás szerint magyar	Összesen konvergens magyar azonosulás N	Nyelvileg divergens magyar etnikumúak N	Etnikailag divergens magyar nyelvűek N	Összesen hibrid N	Összesen magyar jellegű azonosulás (hibrid + konvergens) - N	Hibridek %-a az összes magyar jellegű azonosuláson belül
Fehér	19 708	20 684	19 404	1 280	304	1 584	20 988	7,55
Arad	48 282	49 291	46 638	2 653	1 644	4 297	50 935	8,44
Bákó	4 564	4 317	3 922	395	642	1 037	4 959	20,91
Bihar	161 668	155 829	153 997	1 832	7 671	9 503	163 500	5,81
Beszterce	17 144	18 349	16 958	1 391	186	1 577	18 535	8,51
Brassó	50 714	50 956	49 095	1 861	1 619	3 480	52 575	6,62
Krassó-Szörény	4 900	5 824	4 660	1 164	240	1 404	6 064	23,15
Kolozs	120 632	122 301	119 226	3 075	1 406	4 481	123 707	3,62
Kovászna	166 573	164 158	163 582	576	2 991	3 567	167 149	2,13
Hargita	278 483	276 038	275 470	568	3 013	3 581	279 051	1,28
Hunyad	22 666	25 388	21 893	3 495	773	4 268	26 161	16,31
Máramaros	44 908	46 300	43 761	2 539	1 147	3 686	47 447	7,77
Maros	231 381	228 275	225 927	2 348	5 454	7 802	233 729	3,34
Szatmár	143 457	129 258	128 198	1 060	15 259	16 319	144 517	11,29
Szilágy	57 246	57 167	56 634	533	612	1 145	57 779	1,98
Szeben	14 004	15 344	13 776	1 568	228	1 796	15 572	11,53
Temes	47 707	50 556	46 002	4 554	1 705	6 259	52 261	11,98
Összesen Erdély	1 429 473	1 415 718	1 385 221	30 497	44 252	74 749	1 459 970	5,12
Összes tanulmányozott	1 434 037	1 420 035	1 389 143	30 892	44 894	75 786	1 464 929	5,17

helyzetet, külön-külön, a községek, illetve városok szintjén. A census sajátos paramétereit figyelembe véve, az erdélyi megyék magyar jellegű népességének hozzávetőleg 5%-a (mintegy 74 749 személy) tekinthető hibridnek, vagyis a népszámlálási önmeghatározásuk során a nyelvi és etnikai azonosulásuk nem volt konvergens. Az ún. hibrid populáción belül valamivel nagyobb az etnikailag divergens magyar nyelvűek, vagyis azok részaránya, akik a magyar anyanyelvvél de a magyartól eltérő etnikummal azonosultak. Ugyanakkor a vizsgált erdélyi populáción belül az etnikailag és a nyelvileg divergens populáció belső szerkezete is nagyon eltérő. A nyelvileg nem, de etnikailag magyar önmeghatározások esetében domináns a román anyanyelvvél való azonosulás, a 30 000-et meghaladó népesség majdnem 94,31 százalékát teszi ki. A 44 000-et meghaladó, etnikailag divergens, és a magyar anyanyelvvél azonosuló népességben belül domináns a roma/cigány etnikai azonosulás (53%), ezt követi 29%-kal a román, és 14,2%-kal a német etnikumú és magyar anyanyelvű népesség. Mi több, a magyar anyanyelvű, de a magyartól eltérő etnikai identitású népesség területileg messzemenően koncentráltabb, mint a nyelvileg divergens magyar etnikumú népesség. Az etnikailag divergens magyar anyanyelvű népesség fele a Partiumban él (34,5 százalékuk Szatmár megyében, a többi Bihar megyében). Megemlítendő, hogy a partiumi etnikailag divergens magyar jellegű népesség, amely 22 930 személyt számlál, dominánsan – 56 százalékban – roma identitású (és nem német/sváb, amint első látásra tűnne).

Kétnyelvűség – leírás és elemzés

Kétnyelvűség: történeti perspektívák

Az erdélyi múltreprezentációk egyik kulcsfontosságú eleme az átfogó, többirányú és többnyire aszimmetrikus társadalmi kétnyelvűség. Ezen képen belül domináns az az elképzelés, miszerint a 18. századtól a magyar nyelviséghez is egyre inkább kapcsolódó politikai autoritás társadalmilag viszonylag elterjedt volt, de ez az anyanyelviség és magyar másodnyelvűség, esetleg magyar nyelvi dominancia egyirányú két-, illetve esetenként kétnyelvűséget eredményezett volna. A 19. századi erdélyi román elitek kétnyelvűsége közismert volt, de a 20. század első fele is bővelkedik olyan elemekben, amelyek a történeti perspektívában létező elit kétnyelvűség-reprezentációját támasztják alá, elég, ha az Ady Endre és Octavian Goga közötti jól ismert irodalmi barátságra, vagy a második világháború utáni első román kormány miniszterelnökének, Petru Grozának a magyar nyelvi kultúrával és a magyar kulturális személyiségekkel való kapcsolataira gondolunk (Sütő 2001). A múltbéli állapotokat illetően a szociológus is így sommázz: „Mindig volt két-, illetve kétnyelvűség Erdélyben, de sohasem kölcsönösségi, egyenlőségi, demokratikus alapon. A történelmi magyar Erdélyben a románok, szászok, svábok stb. egy része megtanult magyarul, a magyarok – ritka kivételtől eltekintve – románul, németül nem. Előbbiek rá voltak utalva a kétnyelvűségre, utóbbiak nem” (Roth 2002: 72).

Egyrészt elméleti, másrészt empirikus előfeltevésekre alapozva árnyalható ez a kép, amely szerint, akárcsak a jelenben, a múltban is egyirányú és hatalomfüggő volt az Erdélyben belüli kétnyelvűség, és mindig is arra az egyszerű és közismert tézisre volt vissza vezethető, hogy „Cuius regio, eius lingua” (aki birtokolja a térséget, annak a nyelve dominál). Meglátásunk szerint a magyarok jelenlegi nyelvi helyzete nem valamiféle negatív tükörképe a 19. század végi román nyelvi helyzetnek. Hisz, habár tény az, hogy akkor a magyar nyelvnek volt hatalmi megerősítése, és ma a román nyelv kapcsolódik össze az államisággal, ám radikálisan különbözik a kétnyelvűség intézményes termelésének a lehetősége, és a társadalmon belüli nyelvi rendre vonatkozó ideológiák radikálisan eltérnek. Vagyis adott aszimmetrikus hatalmi viszonyrendszerből még nem következik, hogy a nyelvi viszonyok is ugyanolyan aszimmetrikusan alakultak, ugyanis a tizenkilencedik századi Erdély még *fragmentált kommunikációs térségnek* számított, amelyen belül a nyelvi renddel kapcsolatos hatalmi tényezők jóval diffúzabban fejeződtek ki és érvényesültek, mint később az *egységesített nyelvi piac* kontextusában.

Az egységesített nyelvi piac elgondolása (és ebben a terminológiában történő megfogalmazása) Bourdieu-tól származik (1977; 1982; 1991). Ő a premodern kétnyelvűséget egy messzemenően fragmentált társadalom kétnyelvűségeként látja, amelyben természetszerűen hat az a tény, hogy a territorálisan elszigetelt közösségek sajátos nyelvi változatot használnak. Az ő világképünkben ez a pluralizmus a társadalmi rend velejárója, és, habár létezhetnek aszimmetriák (vannak magasabb presztízsű szakrális vagy a vezető elit által használt nyelvek), egyáltalán nem jellemző a nyelvi imperializmus. Tehát

nem nyilvánul meg egy olyan törekvés, amely során egy adott nyelv beszélői a nyelvüket valamiféle kötelező kulturális normaként próbálják másokra erőltetni (Gellner 1987: 12). Bourdieu szerint a nyelvi piac egységesítése mindenekelőtt nem a nyelvi pluralizmus felszámolását, hanem a nyelvi imperializmust feltételezi. Tehát egy olyan pluralizmust, amelyen belül bizonyos nyelvhez, nyelvi változathoz a helyénvalóként, a célszerűként, az ildomosként nyilvántartott kommunikációs médium normatív ereje társul. És mindehhez a nyelvi rendhez a Gramsci-i hegemonikus logikában konszenzus, a normatív rendszernek a domináns általi bizonyos mértékű elfogadottsága is társul (Ives 2004).

Az egységesített nyelvi piac az ipari kapitalizmus, a modern állam és a kötelező tömegoktatás elterjedésével párhuzamosan alakult ki. A hivatkozási alapnak számító nyugati modell szerint egy nyelv centrális szerepe, kulturális normaként történő érvényesülése a piaci hatások és a hatalmi intézkedések kombinált, egymást felerősítő hatására alakult ki. Erdély térségében nem történt látványos gazdasági fellendülés, így sem a magyar, sem más nyelv nem kapcsolódott látványosan össze a gazdasági modernizációval. Így, az átfogó szerkezetátalakulás hiányában a magyar nyelv csak néhány réteg számára jelentett a gazdasági, társadalmi mobilitáshoz elengedhetetlenül szükséges kulturális tőkét. Néhány próbálkozás történt, először a német, később a magyar nyelv bürokratikus, hatalmi megerősítésére, de látványos fordulat csak a tizenkilencedik század második felében, az alapoktatás terjedésével és a modern közigazgatás intézményesülésével következett be. Az oktatásban és közigazgatásban érvényesülő, a magyar nyelvet előnybe részesítő nyelvpolitikák a kisebbségek, mindenekelőtt az erdélyi románok, ellenérzését és heves tiltakozását váltották ki, főként azért, mert a román elitek a politikai betagozódás újraalkudozásában a nyelvi státus kodifikálását lényeges mozzanatnak látták (Hroch 1985). Így a románok a magyarhoz viszonyított, törvényesen rögzített aszimmetriája mindenekelőtt a politikai elismerés hiányát jelentette, és legfeljebb több évtizedes perspektívában eredményezhetett olyan tömeges román kétnyelvűséget, amelyen belül a magyar dominanciája az asszimiláció rémképével fenyegetett.

Megalapozottan állítható: a 19. század végén, a 20. század elején Erdély inkább fragmentált kommunikációs térségnek, mint egységesített nyelvi piacnak számított. A nyelvi egységesítés széles körű politikai eszköztárát bevetették, de ez nem járt együtt a gazdasági fejlődés, a modernizációs folyamatok által generált széles körű belső mobilitási folyamatokkal. Így a nyelvi piac egységesítési szándéka ugyan felkavart politikai érzelmeket, hisz a nem magyar anyanyelvű elitek nyelvi imperializmusra való törekvést láthattak benne, de ez nem eredményezte azonnal és átfogóan az erdélyi társadalom kiterjedt rétegei számára a magyarnak hegemon, referenciális nyelvként és a nyilvánosság domináns kódjaként történő átdefiníálását. Ezt a felvetést alátámasztják a korabeli censusok nyelvismeretre vonatkozó adatai is⁸. Az akkor már törvényesen kodifikált, formális magyar nyelvi dominancia kontextusában inkább a román, mint a magyar másodnyelvűség volt a jellemző.

6. táblázat: Az erdélyi három fő anyanyelvi csoport nyelvismerete az 1880-as népszámlálás idején

Régió	Anyanyelv	Beszélt nyelv			Csak anyanyelvén
		Románul is	Magyarul is	Németül is	
Partium	Román	-	6,2	1,1	91,8
Bánát	Magyar	9,2	-	10,4	77,7
Máramaros	Német	15,6	17,5	-	59,1
Történelmi Erdély	Román	-	5,2	0,8	93,7
	Magyar	18	-	4,4	77,2
	Német	45	15,8	-	38,9
Összesen Erdély	Román	-	5,23	0,76	92,78
	Magyar	13,6	-	7,43	77,46
	Német	28,59	16,77	-	50,15

Forrás: Ronnás 1984: 107

8 Az 1880–1910 között szervezett népszámlálások során nemcsak a polgárok anyanyelvére, hanem általuk ismert más nyelvekre, mindenelőtt a magyar nyelv ismeretére is rákérdezték (vö. Varga E. 1998).

Látható, hogy Erdélyen belül nem a magyar nyelv politikai támogatottsága, hanem sokkal inkább az adott nyelvet beszélő népesség nagysága az, amely az adott nyelv másodnyelvként történő ismertségét meghatározta. A számbeli többségben levő románság 92,78 százaléka kizárólag az anyanyelvét beszélte, és csak 5,23 százalékuk a törvényileg és hatalmilag megerősített pozícióban levő magyar nyelvet. Ugyanakkor a magyar anyanyelvűek 13,6 százaléka, a német anyanyelvűek 28,59 százaléka vallotta, hogy másodnyelvként beszéli a románt.

Amennyiben a korabeli közigazgatási beosztásnak megfelelő megyesoros bontásban szemléljük, látványosabb az összefüggés a román anyanyelvű népesség számaránya és a román másodnyelvűek közötti összefüggés: minél nagyobb volt a románság száma és megyebéli aránya, annál valószínűbb volt, hogy a vele együtt élő magyarok és németek másodnyelvként bírják a románt. Gyakorlatilag a magyar másodnyelvűség mindenekelőtt a bánági és a partiumi német anyanyelvűek körében volt jellemző.

7. táblázat: Nyelvismeret a románok körében 1880-ban, megyénként. Az illető nyelvet ismerő románok aránya, illetve a megyén belüli románok aránya és száma

Megye	Csak románul	Magyarul is	Németül is	Román anyanyelvű népesség %	Román népesség szám
Arad	94,77	4,40	0,40	60,94	185 241
Bihar	87,88	11,88	0,06	41,69	186 264
Krassó-Szörény	95,96	0,85	2,51	76,02	289 849
Máramaros	95,81	3,24	0,28	25,09	57 059
Szatmár	80,36	18,93	0,31	33,81	99 093
Szilágy	89,72	10,01	0,05	60,39	103 307
Temes	92,66	1,61	2,37	37,60	148 928
Ugocsa	92,25	4,73	0,10	12,52	8 183
Partium/Bánát/Máramaros	91,83	6,17	1,13	47,17	1 077 924
Alsó-Fehér	96,79	2,60	0,42	76,08	178 021
Beszterce-Naszód	95,31	1,62	2,58	65,30	62 048
Brassó	92,31	5,72	1,87	34,85	29 250
Csík	74,80	23,99	0,16	11,57	12 832
Fogaras	97,62	1,22	0,83	88,74	75 050
Háromszék	64,19	35,63	0,14	12,33	15 448
Hunyad	96,92	2,05	0,66	87,50	217 414
Kis-Küküllő	90,69	8,69	0,38	48,12	44 372
Kolozs	92,02	7,63	0,15	57,37	112 627
Maros-Torda	75,47	22,34	0,15	33,74	53 650
Nagy-Küküllő	92,76	3,76	2,11	39,98	51 632
Szeben	96,26	0,96	2,15	64,11	90 802
Szolnok-Doboka	95,77	3,82	0,25	75,45	146 135
Torda-Aranyos	94	5,75	0,08	70,65	96 809
Udvarhely	49,24	47,53	2,03	2,94	3 099
Történelmi Erdély	93,67	5,23	0,76	55,02	1 146 611
Egész Erdély	92,78	5,69	0,94	50,91	2 224 535

Forrás (Ronnás 1984: 345)

8. táblázat: Nyelvismeret a magyarok körében 1880-ban, megyénként. Az illető nyelvet ismerő magyarok aránya, illetve a megyén belül a magyarok aránya és száma

Megye	Csak magyarul	Románul	Németül	Magyar népesség %	Magyar népesség szám
Arad	65,62	14,26	19,05	22,24	67 613
Bihar	87,61	5,3	6,24	52,18	233 135
Krassó-Szörény	29,2	25,55	52,92	1,89	7 201
Máramaros	54,1	12,68	14,1	10,47	23 819
Szatmár	80,02	8,53	8,66	57,08	167 184
Szilágy	76,78	18,51	4,27	34,08	58 224
Temes	41,69	14,25	41,28	6,55	25 955
Ugocsa	78	1,58	6,76	34,67	22 664
Partium/Bánát/Máramaros	77,68	9,25	10,41	26,51	605 895
Alsó-Fehér	40,31	51,01	8,12	14,50	25 818
Beszterce-Naszód	32,03	51,89	15,71	3,27	3 540
Brassó	70,97	19,40	9,58	28,53	23 948
Csík	96,82	2	1,05	83,65	92 802
Fogarás	37,45	41,09	21,12	3,18	2 694
Háromszék	94,36	3,77	1,68	83,5	104 607
Hunyad	27,02	49,78	21,58	4,94	12 278
Kis-Küküllő	56,16	39,7	3,84	23,43	21 604
Kolozs	55,42	33,99	10,05	32,1	63 005
Maros-Torda	82,14	13,5	3,82	54,4	86 497
Nagy-Küküllő	57,50	32,7	9,65	9,08	12 026
Szeben	43,97	20,16	34,87	2,11	2 991
Szolnok-Doboka	43,49	51,83	4,34	16,29	31 559
Torda-Aranyos	55,52	40,80	3,42	22,24	30 472
Udvarhely	96,81	1,61	1,15	89,38	94 311
Történelmi Erdély	77,23	17,95	4,45	29,18	608 152
Egész Erdély	77,46	13,6	7,43	27,79	1 241 047

Forrás: Ronnás 1984: 346

9. táblázat: Nyelvismeret a németek körében 1880-ban, megyénként. Az illető nyelvet ismerő németek aránya, illetve a megyén belül a németek aránya és száma.

Megye	Csak németül	Románul	Magyarul	Német népesség %	Német népesség szám
Arad	53,61	16,99	26,7	10,18	30 931
Bihar	21,72	6,39	66,83	0,96	4 305
Krassó-Szörény	46,05	32,77	13,7	9,92	37 833
Máramaros	46,49	14,32	9,24	13,95	31 718
Szatmár	26,07	10,34	62,73	4,76	13 948
Szilágy	18,19	1,59	78,75	0,48	819
Temes	72,22	12,09	10,88	34,65	137 239
Ugocsa	22,13	1,25	48,03	3,68	2 409
Partium/Bánát/Máramaros	59,07	15,64	17,5	11,43	259 202
Alsó-Fehér	20,75	58,5	19,8	3,92	6.972
Beszterce-Naszód	25,88	65,97	7,99	24,32	23.113
Brassó	50,51	20,45	28,98	31,67	26 579

Megye	Csak németül	Románul	Magyarul	Német népesség %	Német népesség szám
Csík	19,71	7,79	72,02	0,37	411
Fogaras	26,08	39,32	34,13	4,55	3850
Háromszék	27,91	8,6	62,56	0,34	430
Hunyad	21,47	40,41	34,95	4,74	6 968
Kis-Küküllő	42,7	42,93	14,35	18,41	16 979
Kolozs	31,38	45,65	22,53	3,91	7 667
Maros-Torda	24,58	17,48	57,79	3,95	6 274
Nagy-Küküllő	39,6	49,05	11,20	8,61	57 398
Szeben	47,7	47,37	4,57	28,75	40 723
Szolnok-Doboka	31,6	50,98	17,14	2,38	4 604
Torda-Aranyos	13,85	17,84	67,61	0,31	426
Udvarhely	48,97	49,44	1,51	2,20	2 322
Történelmi Erdély	38,86	44,98	15,85	9,82	204 713
Egész Erdély	50,15	28,59	16,77	10,62	463 915

Az 1910-es népszámlálás adatait figyelembe véve, Erdély 5,27 milliós össznépességéből, 2,26 millióan beszélték a magyart, ebből 1,67 millióan anyanyelvüként (Rotariu et alii 1999: 596, 599). Vagyis az össznépesség 31,65 százaléka vallotta a magyart anyanyelvének, míg 11,31 százaléka másodnyelvként beszélte azt.

Egy adott nyelv kommunikálhatósági indexe azt fejezi ki, hogy egy többnyelvű népességből két véletlenszerűen kiválasztott egyén milyen valószínűséggel tud kommunikálni egy adott nyelven (Kuo 1980). Minél inkább közelít a mutató értéke 1-hez, annál nagyobb a valószínűsége annak, hogy az illető társadalomban az adott nyelv az ösztársadalmi kommunikáció nyelve.

A fentebbi adatokból kiindulva kiszámítható a magyar nyelv *kommunikálhatósági indexe*, ami Erdélyben 1910-ben 0,43 volt. Összehasonlításképpen, ugyancsak Erdélyben, 2000-ben a román nyelv kommunikálhatósági indexe 0,95-ös, ugyanakkor a magyaré 0,33-as volt (Culic et alii 2000). Igaz, az 1910-ben regisztrált magyar másodnyelvűség kapcsán szükséges figyelembe venni azt is, hogy az 1880–1910-es népszámlálások anyanyelvi adatsorainak az összehasonlítása a „magyar nyelv feltűnő, gyors térhódítását, az egyéb anyanyelvűek arányának csökkenését regisztrálták” (Varga E. 1998: 12)⁹. Ebből kiindulva feltételezhető, hogy ebben a periódusban a magyar nyelvet is ismerők esetében hamar megtörtént a dominanciaváltás, pontosabban a magyarral mint anyanyelvvel (és ezt kiterjesztve: a magyarral mint domináns nemzettel) történő azonosulás. Ez a trend magyarázhatja a más nyelvet ismerő magyar anyanyelvűek viszonylag jelentős arányát is.

A különböző adatokat összegezve úgy tűnik, hogy a 19. század végén, illetve a 20. század elején a románok magyar másodnyelvűsége nem volt nagyon elterjedt, feltehetőleg az elitekre volt jellemző, és kevésbé jelent meg mint népi (*folk*) bilingvizmus. Sokkal kiterjedtebb volt a magyar anyanyelvűek román nyelvismerete, amit feltehetőleg azon területi beszédközösségek jellemzői határoztak meg, amelyeknek a tagjai voltak. És a magyar anyanyelvű népesség számottevő részében ezekben a beszédközösségekben a kódhasználatot nem annyira a magyar nyelv jogilag meghatározott státusa, hanem a román anyanyelvű demográfiai többség határozta meg. Így a magyar anyanyelvűség mellett számottevő arányban volt jelen a román másodnyelvűség is, főleg azokban a régiókban, amelyekben a magyar anyanyelvűek számaránya alacsony volt.

Mindez egyértelműen arra utal, hogy történelmi perspektívában nézve nem igazán tartható fenn a negatív tükrökép tézise, vagyis az a feltételezés, hogy a jelenlegi magyar–román bilingvizmus a fordítottja lenne az első világháborút megelőző román anyanyelvűek bilingvizmusának. Egyrészt empirikusan nem igaz, ugyanis a tizenkilencedik század végén a magyar részről a magyar–román kétnyelvűek száma hozzávetőleg egyenlő volt a román anyanyelvű, magyarul is beszélők számával, csak éppen a román anyanyelvű

9 Kiemelés az eredetiben.

népesség majdnem kétszerese volt a magyarénak. És beágyazva az adatokat a nyelvi piac fentebb bemutatott modelljébe, még kevésbé tartható a negatív tükörcép tézise. A századforduló Erdélye még nagyrészt fragmentált kommunikációs térségnek számíthatott, ahol a helyi társadalmak nyelvi gyakorlataira még elenyésző hatást gyakorolt a politikai központ azon törekvése, hogy a magyar nyelv ismeretét a teljes értékű nemzetség legfőbb politikai, kulturális és szimbolikus ismérveként fogadtassa el.

Visszatérve a jelen írás fő témájára, az erdélyi magyarok magyar–román kétnyelvűségére az ezredfordulón, elmondható, hogy ez a kétnyelvűség nem minden esetben kapcsolható össze az impériumváltást követő új, a román nyelv átfogó dominanciáját a központba helyező nyelvi rend kialakulásával. A magyar–román kétnyelvűségnek bizonyos régiókban sokkal mélyebb társadalmi és kulturális gyökerei vannak, minthogy egyszerűen vissza lehessen vezetni arra, hogy a román állam átvette a kommunikációs tér ellenőrzését, a nyelvi piac szabályozását (lásd az ellenőrzött nyelvvelsajátításról Lanstýák 2000: 150).

Kétnyelvűség a nyelvismeret perspektívájából

Operacionalizálási és módszertani kérdések

A romániai magyar népesség magyar–román kétnyelvűsége, pontosabban ennek a statisztikailag egyértelműen megragadható leírása egy pár éve egyre fontosabb kérdésként vetődik fel. Átfogó felmérés alapján Csepeli és szerzőtársai úgy vélik, az erdélyi magyarok hozzávetőleg 85%-a beszéli másodnyelvként a románt (Csepeli et alii 1999). Ezt megkérdőjelezi Péntek János, aki szerint a „kétnyelvűsödés” csak valahol 80 százaléknál tart (Péntek 2001a: 19). Ez a polemizáló megközelítés is jelzésértékű lehet arra vonatkozóan, hogy nagy volumenű népesség esetében a kétnyelvűség mértékének a megállapítása milyen kihívást jelent. Önmagában a kétnyelvűség eleméleti megközelítéseire sem az egyértelmű, a konszenzusnak örvendő rögzített tudás a jellemző, hanem sokkal inkább a többszemponúság, a perspektívák (nem egyszer akár egymást cáfoló) pluralizmusa (Bartha 1999; Edwards 1994; Fishman 1968; Li 2000; Mackey 2000; Navracscics 2000; Skutnab-Kangas 1981; Wald 1974). Az elméleti tudás néhány esetben inkább a kételyek koherens megfogalmazásában segít, és nem mindig kínál biztonságos fogódzót.

Már a kétnyelvűség számos meghatározása is jelentős dilemmák elé állítja a jelenséget empirikusan vizsgáló kutatót: mit jelent kétnyelvűnek lenni, mekkora mértékű másodnyelvismeret, -használat esetében beszélhetünk kétnyelvű egyénről? Vannak ún. nyitott meghatározások, amelyek a kétnyelvűséget olyan nyelvhasználati gyakorlatként határozzák meg, amelyre két nyelv alternanciája a jellemző (Weinreich 1966), anélkül, hogy pontosítanának: milyen gyakorisággal, milyen másodnyelvi készségek alapján történik ez. A minimalista perspektíva kétnyelvűnek tartja azokat a személyeket, akik, habár nem beszélnek egy adott nyelven, receptív másodnyelvi készségekkel rendelkeznek, képesek egy nyelvi üzenet jelentéstartalmait kibontani, viselkedésüket az üzenet tartalmának megfelelően módosítják (l. Diebold 1964; Hockett 1958, illetve a passzív, receptív, incipiens vagy szunnyadó bilingvizmusról lásd még Li 2000). Mások, köztes módon, a kétnyelvűséget egyfajta aktív nyelvi készségként definiálják. Például azokat tartják bilingviseknek, akik az alapnyelvükön kívül egy más nyelven is képesek értelmes mondatokat megfogalmazni, vagyis a kétnyelvűség alapvető ismérve a nyelvi produktivitás készsége (Edwards 1994; Haugen 1953: 57). Mások (és bizonyos viszonylatban a többség) maximalista álláspontra helyezkednek, és kétnyelvűség alatt két nyelv anyanyelvi szinten történő használatát értik (Bloomfield 1933: 57; Edwards 1994; Malmkjær 1991).

Az a kérdés, hogy, a nyelvismeret milyen mértékétől számít valaki kétnyelvűnek. A kétnyelvűség mindenekelőtt a kétnyelvű személy egy domináns, de vitatható és vitatott reprezentálására vezethető vissza, amelyet Grosjean a kétnyelvűség monolingvis (frakcionális) szemléletének nevez (vö. Grosjean 1982; Navracscics 2000: 18–21). Ennek a szemléletnek a lényege abban áll, hogy a másodnyelvet, annak elsajátítását az első nyelv elsajátításával és használatával analóg módon szemlélik, és elvárják az egyéntől, hogy a másodnyelvet ugyanolyan szinten ismerje és használja, ugyanolyan szinten tudjon szöveget produkálni ezen a nyelven, mint az anyanyelvén. Ennek a *párhuzamos monolingvizmusnak* a szemléletét ma már egyre kritikusabban utasítják vissza, helyébe a két nyelv komplementer viszonyának a dinamikáját felvállaló holisztikus szemléletmód kerül (Grosjean 1982; Herdina–Jessner 2002; Navracscics 2000). Ennek a szemléletnek megfelelően az egyének a kommunikációs erőforrásaikat a környezethez való alkalmazkodás folyamatában alakítják ki. Amennyiben a környezetük többnyelvű, akkor jó az esély arra, hogy a kommunikációs erőforrásaik is tükrözni fogják ezt a sajátosságot, mégpedig olyan mód, hogy a második nyelv többnyire mintegy kiegészítőként épül rá az anyanyelvükre, ellátva azokat a kommunikációs funkciókat, amelyeket az anyanyelv nem, vagy nem kielégítő mértékben látott el. Tehát az egyének másodnyelvűsége nem egy elvont nyelvismereti mércével értékelendő, hanem a kommunikatív

teljesítményeik alapján, abból kiindulva, hogy a létező nyelvi erőforrásaikra alapozva milyen mértékben és helyzetekben tudnak hatékony kommunikátorként működni (vö. Horváth 2003).

Az erdélyi magyar népesség kétnyelvűségének a méréséhez is ebből az elméleti szempontból közelítettünk. Nem a magyarok román nyelvi készségeire (szókincs és nyelvtani szabályismeret) kérdeztünk rá, hanem arra, hogy milyen sikeres kommunikátorok román nyelven. A skálafokozatok kialakításában a minimalista álláspontból indultunk ki, vagyis a kétnyelvűség elementáris szintjének a receptivitást (vagy passzív kétnyelvűséget) tekintettük, azt, hogy egy személy érti a román nyelven kommunikáltakat (még akkor is, ha az nagyon jól behatárolható szituációkban és/vagy személyekkel történik), de önmaga nem tud ezen a nyelven kommunikálni. A következő fokozat már annak a képességét feltételezte, hogy az egyén képes értelmezhető szövegeket produkálni román nyelven, produktív kompetenciával rendelkezik (Hockett 1958; Li 2000). Ezen belül fokozatokat próbáltunk elkülöníteni, annak függvényében, hogy az egyének milyen mértékű nehézségekről számolnak be: általánosan problematikus a román nyelven történő kommunikáció, vagy csak bizonyos szituációk vonatkozásában érzik, hogy nyelvi hiányosságaik okán problematikus kommunikátorok. Az ambilingvisek azok, akik a románnak a magyarral azonos szintű ismeretéről számolnak be, ezen belül is különbséget tehetünk a divergens, illetve a konvergens használat között (Edwards 1994; Giles 1979). A divergens akkomodáció a másodnyelv olyan szintű használata, amely során az egyén beszédjén érződik, hogy nem anyanyelvi beszélő, a kommunikáció során nem azonosul teljesen a másik nyelvvel, a másik beszélő sajátos anyanyelvi jellegű használatával. A konvergens akkomodáció pedig éppen ennek az ellenkezője: olyan nyelvhasználatot jelent, amelynek során nem nyilvánul meg annak a ténye, hogy az egyén másodnyelven beszél. (Ezt úgy próbáltuk megragadni, hogy különbséget tettünk azon magyarok között, akik tökéletesen, és akik tökéletesen, de önmaguk által is tudatosítottan, akcentussal beszélnek a román nyelvet.)

Visszatérve a párhuzamos monolingvizmus szemléletének a kritikájára, tudatosítanunk kell, hogy a kétnyelvűség szerveződhet egyfajta párhuzamos nyelvismertként (az egyén képes mindkét nyelven elmondani ugyanazokat a jelentéstartalmakat), vagy szerveződhet aszimmetrikusan is, úgy, hogy adott jelentéstartalmak kommunikálása során az egyik vagy a másik nyelv domináns szerephez jut. Ez bizonyos mértékben azzal jár, hogy az egyének kommunikációs repertoárja átrendeződik, tehát a másodnyelv elsajátítása az első nyelv/anyanyelv ismeretének (esetleg a teljes nyelvváltásig elmenően) a rovására is történhet, egészen odáig, hogy dominanciacsere következhet be. Háttérbe szorul az anyanyelv ismeret, a másodnyelv átveszi mindazokat a funkciókat (vagy azok többségét), amelyeket eddig az anyanyelv látott el. Az egyén a másodnyelven már jóval több kommunikációs szituációban képes érvényesülni, elfogadható szinten teljesíteni, akár csak az első nyelven/anyanyelven (a hozzáadó és felcserélő, vagy az asszimilatív és a nyelvmegőrző kétnyelvűség közötti különbségtételről lásd Kontra 2004). Igaz, megtörténhet az a helyzet is, hogy a kétnyelvű egyén nyelvi szocializációja (többnyire még a fiatalkorban megtört nyelvi fejlődésnek betudhatóan) olyan hiányosságokkal jár, amely következménye az, hogy az egyén úgy érzi: egyik nyelven sem tud megfelelően teljesíteni. Ezt a jelenséget interlingvizmusnak vagy szemilingvizmusnak is nevezik (Johnson 1991; Skutnab-Kangas 1981).

Tehát a két nyelv komplementaritásának az elvét, valamint a kommunikációs siker vagy hatékonyság ismérévét figyelembe véve alakítottuk ki a kétnyelvűség-tipológiánkat, amelyet az alábbi táblázatban mutatunk be.

10. táblázat: A kétnyelvűség tipológiája a két nyelv kommunikációs repertoárjainak egymáshoz viszonyított elrendeződésének függvényében

Magyar egynyelvűség	
Magyar nyelvi dominancia	Receptív, passzív román másodnyelvűség
	Produktív bilingvizmus, román másodnyelvi készségek
Megközelítőleg azonos román, magyar nyelvi készségek	Ambilingvizmus
	Produktív bilingvizmus, magyar másodnyelvi készségek
Román nyelvi dominancia	Receptív, passzív magyar másodnyelvűség
	Román egynyelvűség
Egyik nyelv sem domináns	Interlingvizmus vagy szemilingvizmus

A fentebb vázolt tipológia felépítésében (lásd az 1. táblázatot) a magyar, illetve a román nyelven megvalósított általános kommunikatív teljesítmény saját (az alanyok általi) értékeléséből indultunk ki. Minden személy maga minősítette saját román, illetve magyar nyelvismereti szintjét, és ennek függvényében került bele egyik vagy másik kétnyelvűségi típusba. Például az a személy, aki azt vallotta, hogy magyarul anyanyelvi szinten, románul pedig tökéletesen beszél, az ambilingvis kategóriába került, viszont az, aki magyarul anyanyelvi szinten tökéletesen beszél, ám románul alkalmi kifejezési nehézségekről számolt be, az a magyar alapnyelvű és folyékony román másodnyelvű kategóriába soroltatott be.

Az adatok értelmezése kapcsán érdemes néhány, a kérdés tartalma és módja kapcsán felmerülő módszertani problémát is tárgyalni. Egyrészt a nyelvi teljesítményre való holisztikus rákérdezésnek lehet néhány problematikus vonzata, másrészt az a tény, hogy a nyelvi teljesítmény értékelésében az alanyok önbesorolására hagyatkoztunk, felvet néhány, a szociális kívánatosságra vonatkozó kérdést. A holisztikus megközelítés a kérdésfeltevés általános jellegére vonatkozik, arra, hogy az alanyoktól általánosságban kérdeztük meg, hogy milyen szinten ismerik a román, illetve a magyar nyelvet. Jogos kételemek merülhetnek fel az alanyok nyelvi tudatosságának a mértékét és formáit illetően. Kérdéses marad, hogy jellemző-e az alanyokra a nyelvi viselkedésük tudatosságának olyan mértéke, amelyre alapozva képesek volnának a viszonylag eltérő helyzetekben és kommunikatív kontextusokban megnyilvánuló nyelvi teljesítményeiket összességében egyértelműen értékelni. Másképpen fogalmazva: a kérdésfeltevés annyira általános jellegű, hogy az alanyok válaszai nem tekinthetők egyértelműnek (jelentős mértékben esetleges, hogy az alanyok éppen mire gondoltak a válaszadáskor), így – amennyiben hasonló populáción megismételjük a felmérést – eltérő eredményeket kapnánk.¹⁰ Fishman és Tery módszertani jellegű kutatásukban ellenőrizték a nyelvismeretre vonatkozó általános jellegű kérdésfelvetések megbízhatóságát. Egy kontrollcsoport kommunikatív képességeit mind a holisztikus jellegű („milyen mértékben tud ön németül / angolul stb.” típusú), mind az operacionálizált kérdések alapján becsülték.¹¹ Arra a következtetésre jutottak, hogy az általános jellegű kérdés megbízható és érvényes, hisz az ezekre a kérdésekre adott válaszok nagymértékben korrelálnak az ugyancsak önértékelésre alapozó, de jóval analitikusabb (a nyelvi viselkedés partikulárisabb és konkrétabb vonzatait vizsgáló) kérdések alapján körvonalazott összképpel (Fishman–Tery 1969: 648).

Ám, ha el is fogadjuk azt, hogy az alanyok képesek a nyelvi teljesítményeikről általánosító értékelést megfogalmazni, felvetődik a kérdés: őszinték lesznek-e, vagy a nyelvismeretre vonatkozó társadalmi normáknak betudhatóan módosítják a válaszaikat? Ugyanis a nyelvismeret jelentős szimbolikus (sok esetben közvetlen hatalmi) vonzatokkal bíró egyéni tudásként definiálódik, tehát joggal feltételezhető, hogy a szociális kívánatosságnak megfelelően az egyének azokat a válaszokat adják, amelyeket – feltételezésük szerint – a kérdező vagy általában a személytelen közvélemény elvár. Például az Erdélyben (főleg a magyarok esetében) dominánsnak tekinthető identitásmodellben az anyanyelv ismeretének centrális szerepe van, a népesség jelentős hányada az etnikai hovatartozás alapvető jegyei között tartja számon, és, amint azt már előbb is említettük, a magyar anyanyelvi teljesítmény normatív elvárásként fogalmazódik meg. E norma következtében megtörténhet, hogy a magyar nyelvet nehézséggel beszélő, magát magyarnak valló és környezete által magyarnak tekintett személy alulértékeli anyanyelvi teljesítményét. Az önértékelésre alapozó kérdésnek ezen jellegzetessége kapcsán csak annyit mondhatunk el, hogy a fentebbi eredmények értékelésekor figyelembe kell venni a torzító hatást.

10 A mérésre használt eszköz nem tekinthető megbízhatónak.

11 Ilyen típusúak például az olyan kérdések, amelyek különböző nehézségi fokú, ám nagy valószínűséggel előforduló beszélt, illetve írott szövegek megértésének a mértékére kérdeznak rá. Például: „Milyen mértékben ért egy román nyelvű, televízióban közvetített időjárás-jelentést/politikai vitaműsort/showműsort stb?”

Kétnyelvűség és az idegen nyelvek ismerete

Erdélyi szinten, a román és a magyar nyelv ismeretét illetően a következő kép körvonalazható:

11. táblázat: Melyik kijelentés érvényes az Ön esetében a magyar, illetve a román nyelv ismeretét illetően?

	magyarul	románul
Anyanyelvi szinten beszélek...	89,7	0,8
Tökéletesen beszélek...	6,1	8,2
Nagyon jól beszélek..., de érezhető akcentussal.	2,2	22,6
Nem beszélek nagyon jól..., de azért az esetek többségében meg tudom értetni magam.	0,8	30,7
Nagyjából értek..., és nehézségekkel, de meg tudom értetni magam.	-	21,1
Alig egy pár szót tudok...	-	8,8
Egy szót sem ismerek...	0,2	6,3
Nem válaszol	0,9	0,8

A román és magyar nyelv ismeretének szintjéből kiindulva, a fentebbiekben bemutatott logika szerint kialakított kétnyelvűség-tipológiának megfelelően, az erdélyi magyar népesség a következőképpen oszlik meg:

12. táblázat: A romániai magyar népesség megoszlása a kétnyelvűségi tipológia szerint (százalékban – a különbség 100%-ig nem válaszol csak az egyik kérdésre)

Magyar nyelvi dominancia	Magyar egynyelvűség	7,6
	Receptív, passzív román másodnyelvűség	29,4
	Fluens (produktív) román másodnyelvi készségek	29,4
Hozzávetőleg azonos román, magyar nyelvi készségek	Ambilingvizmus, kiegyensúlyozott kétnyelvűség	28,8
Román nyelvi dominancia	Fluens (produktív) magyar másodnyelvi készségek	1,1
	Receptív, passzív magyar másodnyelvűség	0,7
	Román egynyelvűség	0,1
Egyik nyelv sem domináns	Interlingvizmus vagy szemilingvizmus	1,4

Amint az a fentebbi táblázatból is kitűnik, a romániai magyarság hozzávetőleg 88 százalékára jellemző valamelyes mértékű kétnyelvű kommunikációs képesség, de ebből szinte 30 százalék úgy véli magáról, hogy nagyon alacsony a produktív készsége (ért, de alig, vagy jelentős nehézségekkel beszél). A romániai magyarság majdnem 60 százaléka produktív kétnyelvű, ami azt jelenti, hogy nemcsak értik a román nyelvet, hanem a legtöbb kommunikációs helyzetben mindkét nyelven teljes értékű partnerként be tudnak kapcsolódni a kommunikációba, illetve valamivel több mint negyedét (27,6%-át) lehetne a kiegyensúlyozott kétnyelvű, ambilingvis kategóriájába sorolni. Ezeknek a kategóriáknak a relatív jellegét illusztrálандó elmondható, hogy a passzív román nyelvtudással rendelkező magyarok mintegy 47%-a állítja, hogy a rendőrségen, illetve 14%-uk, hogy az orvosnál csak románul beszél. De ennek a kategóriának majdnem 5%-a állítja, hogy a munkahelyén is domináns a román nyelv használata.

Tekintettel a fentebb már említett, szociális kívánatossági tényező (feltételezhető) torzításának, illetve a nagyon kis esetszámnak, nem kívánjuk értelmezni a román nyelvi dominancia által jellemezhető kétnyelvűek, illetve szemilingvisek romániai magyar népességen belüli részarányát. Mindenképpen megállapítható, hogy az alanyok önértékelésére alapozva (és nem nyelvi, nyelvészi sztenderdekhez viszonyítva), a magát magyarnak valló népesség legalább 3%-ának mind a román, mind a magyar nyelven nyújtott kommunikatív teljesítménye, ezen kategóriák valamelyikébe sorolható. Tekintettel arra, hogy ezeken a típusokon belül viszonylag kicsi az esetszám, a továbbiakban összevontuk az ide tartozó alka-

tegoriákat (beleértve az interlingvizmusról beszámoló eseteket is), és leegyszerűsítve, román nyelvismereti dominanciaként kezeltük.

Ami a magyar egynyelvűeket illeti, arányuk hozzávetőleg 8%, ám az ő esetükben meg kell jegyezni, hogy (legalábbis egy részük) bizonyos mértékig rendelkezhet kezdetleges romántudással, hiszen a román és a magyar nyelvhasználatra vonatkozó kérdések esetében beszámoltak olyan helyzetekről, amelyekben bizonyos mértékben használták/használják a román nyelvet.

Fontos megjegyezni, hogy a kétnyelvűség leírására használatos kategóriák nem homogének, ezekben különböző nyelvi helyzetben levő, különböző nyelvi készségeket megnyilvánító egyének tartoznak. Éppen ezért, leegyszerűsítve, és elkerülve a statisztikai jellegű feldolgozás által sugallt egzakt leírás és markáns valóságdefiníció jellegét, a romániai magyarok „kétnyelvűsödésének” (vö. Péntek 2001a: 19) a mértékét a következőképpen határozhatnánk meg: a népesség (valamivel kevesebb mint) kétharmada (~60%-a) úgy érzi, megfelel a rájuk jellemző kommunikációs helyzetek által felvetett román, illetve magyar nyelvismereti elvárásoknak. Ehhez hozzáadódik a magát magyarként meghatározó népesség kb. egyötöde, amely, a környezete román nyelvi igény szintjéhez viszonyítva, önmagát problematikus kommunikátorként határozza meg. Vagyis (függetlenül ennek szintjétől) a népesség 80%-a román nyelvhasználóként definiálja magát, erre még rájön egy olyan réteg (~8%), amely minimálisnak (de létezőnek) értékeli a román nyelvismeretét.

A regionális megoszlást illetően elmondható, hogy a Bánságban, Észak-, Közép- és Dél-Erdélyben a fluens román–magyar bilingvisek a népesség megközelítőleg háromnegyedét teszik ki. Kiemelkedő a Bánát, ahol a magyar népességén több mint fele az ambilingvis (kiegyensúlyozott kétnyelvű) kategóriába sorolható. Itt elméletileg nincs csak a magyart ismerő, egynyelvű magyar, viszont az összes romániai magyar lakta régió viszonylatában a legnagyobb azon magyarok aránya (meghaladja a 8%-ot), akik a nyelvi teljesítményük értékelésekor a román nyelvnek a magyarhoz viszonyított dominanciájáról számolnak be.

13. táblázat: A romániai magyar népesség régiókénti¹² megoszlása a kétnyelvűségi tipológia szerint

	Magyar egynyelvű	Passzív bilingvis magyar dominancia	Aktív bilingvis magyar dominancia	Ambilingvis	Román dominancia
Bánát	-	16,9	22,9	51,8	8,4
Közép-Erdély	3,2	18,2	30,5	46,1	1,9
Dél-Erdély	5,1	16,2	29,3	43,4	6,1
Észak-Erdély	1,6	20,6	39,7	36,5	1,6
Partium	6,3	35,9	33,3	23,6	0,8
Székelyföld	13,5	39,4	29,6	16,9	0,6

Dél-Erdély a kétnyelvűség szempontjából a legheterogénebb régióknak számít, itt a magyar egynyelvűek és a román nyelv dominanciájáról beszámoló aránya hozzávetőleg megegyezik (5-6%). Partiumban a fluens kétnyelvűek aránya messze meghaladja az 50%-ot, Székelyföldön viszont a felnőtt népesség kevesebb mint felét sem lehet a produktív bilingvis kategóriába sorolni, és a magyar egynyelvűség mértéke is, más régiókhoz viszonyítva, jelentősnek mondható.

12 A jelen feldolgozásban a következő régiókat különítettünk el: (1) Bánát (Arad, Krassó-Szörény és Temes megyék), (2) Partium (Bihar és Szatmár megyék), (3) Észak-Erdély (Beszterce-Naszód és Máramaros), (4) Közép-Erdély (Kolozs, Szilágy, illetve Maros megye nyugati része), (5) Dél-Erdély (Fehér, Szeben és Brassó megyék, illetve Maros megye déli része) és (6) Székelyföld (Kovácszna, Hargita megyék, illetve Maros megye egy része).

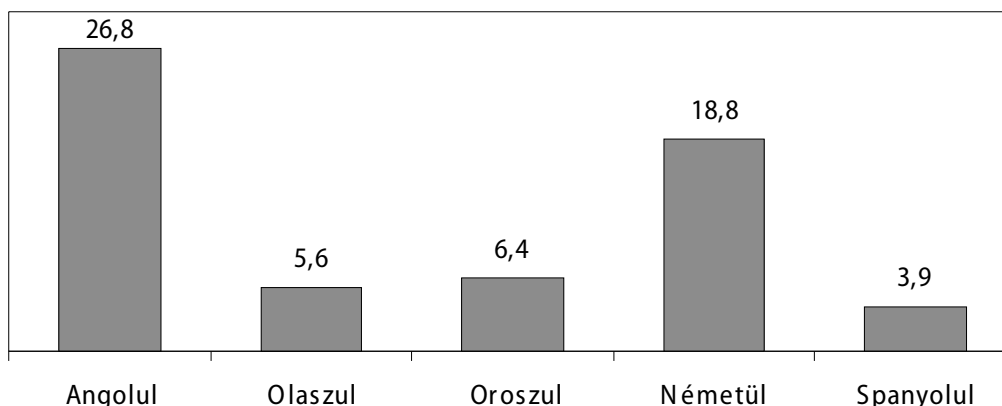
Az idegen nyelvek ismerete

A vizsgálat során a román és a magyar nyelv ismeretén kívül néhány világnyelv ismeretére is rákérdeztünk. Előrebocsátandó, hogy a román nyelv ismerete és bármely más nyelv ismerete között jelentős különbségek állapíthatók meg. Például egy nemrég nyilvánosságra hozott felmérés szerint a romániai fiatalok több mint háromnegyede anyanyelvén kívül (legalább alapszinten) legalább még egy idegen nyelvet ismer (Gallup 2004). De a román fiatalok idegennyelv-ismerete nem azonos kétnyelvűségi helyzetet jelent, mint a romániai magyarok románnyelv-ismerete. A román fiatalok – zömében román–angol ismeretét jelentő – kétnyelvűsége messzemenően más társadalmi funkciók mentén értelmezhető jelenség, mint a romániai magyar népesség zömére jellemző román–magyar kétnyelvűség. Ezek az eltérő funkciók legalább három elkülönülő dimenzióban vizsgálhatók: (1) a kommunikációs színterek (domének) és szituációk szintjén, amelyekre a másodnyelv használata jellemző; (2) a másodnyelv elsajátítására és adott helyzetekben történő használatára irányuló társadalmi nyomás jellege és megnyilvánulási formáinak szintjén; (3) az elsajátítás motivációi, illetve a használathoz kapcsolódó jelentések rendszerén belül.

Egyértelmű, hogy a nyelvhasználat társadalmi beágyazottságát illetően jelentős az eltérés a román fiatalok angol, illetve az erdélyi magyarok román másodnyelvűsége között. Az előbbi, függetlenül attól, hogy a népesség jelentős részére jellemző, sokkal inkább közelít ahhoz, amit a szakirodalom egyéni kétnyelvűségnek nevez, a román másodnyelvűség meg egyértelműen az egyirányú társadalmi kétnyelvűség egyik esete. Az egyéni kétnyelvűség esetében a másodnyelv kommunikációs funkciói néhány jól behatárolható helyzetre korlátozódnak, a másodnyelvnek való kitettség (azok a kommunikációs helyzetek, amelyekben a másodnyelv használatos) nehézségek nélkül elkerülhetők, illetve a nyelv elsajátítása nem valami közvetlenül tapasztalható nyomásnak köszönhető, hanem sokkal inkább egyéni vállalként értelmezhető – instrumentális (státuszaspírációk megvalósítása, adott kommunikációs csatornákra való rákapcsolódás stb.), esetleg teljesen hobby jellegű motivációknak tudható be (Rahman 2001).

Ha valaki Romániában nem akar megtanulni angolul, az nem is kényszerül rá. Az egyetlen színtér, amelyben a tanulásra valamilyen közvetlen nyomás kényszerít, az iskola, ám kevésbé valószínű az az eset, hogy valaki az angol nyelv sekélyes ismerete miatt nem fejezte volna be tanulmányait. Ugyanakkor, ha valaki nem tud angolul, nem lép be vagy nem időz angol nyelvű honlapokon, nem angol nyelvű szórólapokból vagy az angolul beszélő szomszédaitól tudja meg, hogy végkiárúsítás van a helybéli nagyáruházban. Az teljesen más helyzet, hogy nem pályázhat meg egy állást, amelyhez az angol nyelv ismerete szükséges, de az is tény, hogy ilyen feltétel a meghirdetett összes állás töredéke esetében fordul elő. Romániában az idegen nyelvek, mindenekelőtt az angol ismerete egyre kihangsúlyozottabbá válik, és a társadalmi mobilitás kulturális előfeltételeként jelenik meg. Ezzel szemben a román ismerete többnyire az átfogóbb társadalmi integráció előfeltételeként értelmeződik (az adminisztráció intézményeihez, egy adott politikai nyilvánosságához, egy informális hálózathoz, esetleg egy szakmai vagy más jellegű érdekcsoporthoz kapcsolódik), de olyan, a mindennapi problémák megoldása kapcsán felmerülő „triviálisabb” kommunikációs helyzetekben is kellő fontossággal bír, mint a bevásárlás, a szomszédokkal felmerülő problémák megbeszélése, közérdekű információkhoz való hozzáférés stb. A romániai magyar kétnyelvűség esetében a másodnyelv elsajátítására és használatára irányuló társadalmi nyomás is számos esetben közvetlenül, tapasztalati tények szintjén érzékelhető. Alaphelyzetben pusztán demográfiai tényként mutatkozik meg, a másodnyelv a (mennyiségi értelemben vett) többség nyelve, tehát nagyobb annak a valószínűsége, hogy adott probléma megoldása kapcsán kialakuló kommunikáció során olyan személyre találunk, aki ezt a nyelvet beszéli. Ám a másodnyelv elsajátítására irányuló nyomás, elvárás a pusztán valószínűségi esélyeken, demográfiai arányokon túlmutató (nem kevés helyzetekben akár azokra rácafoló), összetettebb gazdasági, közigazgatási, politikai vagy erkölcsi mezben nyilvánulhat meg (Mackey 2000: 34–36).

Az idegen nyelvek ismerete esetében a kérdésvetetés, ha lehet, még egyszerűbb volt, mint a román, illetve magyar nyelvi készségekre való rákérdezést esetében: az alanyok önértékelésére hagyatkozva azt kérdeztük, hogy értenek-e vagy sem „alapszinten” néhány világnyelven. A kérdezés módjából kiindulva, ajánlott az adatokat a megfelelő körültekintéssel kezelni.

1. ábra: Ért alapszinten ? (százalékok az össznépelességen belül)

A romániai magyarság 39,4%-a nyilatkozta azt, hogy a fentebb felsoroltak közül ért legalább egy (egyesekek két vagy ennél több) átfogóbb nemzetközi ismertségnek örvendő idegen nyelven, a fennmaradó 60% viszont nem. A nyelvismeret várhatóan jelentős mértékben függ az iskolázottsági szinttől, sokkal inkább városi, mint falusi jelenség, illetve nagymértékben korfüggő (inkább a fiatalok, mint az idősebb korosztályok azok, akik igennel válaszoltak). Az iskolázottságot illetően elmondható, hogy, míg az elemi végzettek kevesebb mint 10%-a és a gimnáziumot végzettek alig 14%-a nyilatkozta, hogy ismer legalább egy idegen nyelvet, a főiskolát, illetve egyetemet végzettek esetében ez az arány meghaladja a 80%-ot. Hasonlóképpen, míg városban a népesség majdnem felére (48,1%) jellemző legalább egy idegen nyelv alapszintű ismerete, falun ezek aránya megközelítőleg 30% (28,3%).

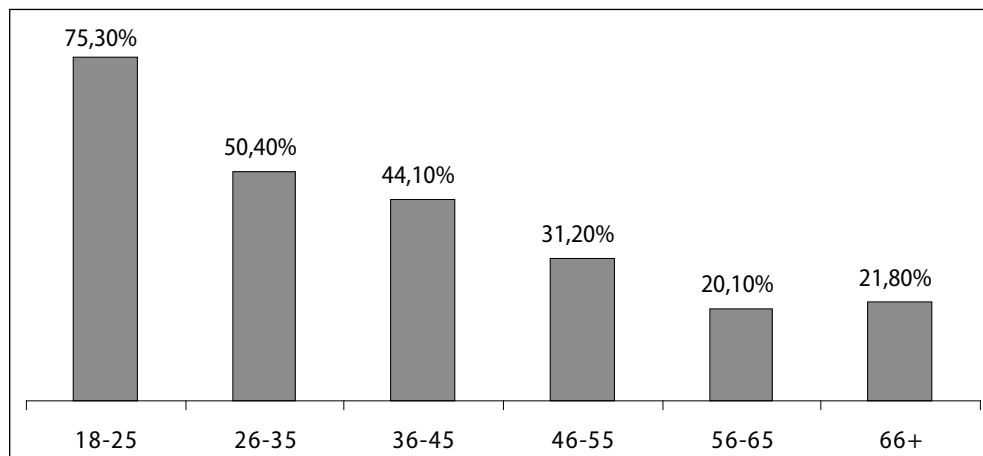
14. táblázat: A legalább egy idegen nyelvet ismerők részaránya iskolázottsági csoportonként

Elemi (1–4 osztály)	9,5
Általános iskola (5–8 osztály)	14,1
Szakiskola/inasiskola vagy hasonló	30,3
Alsó- vagy középfokú végzettség (9–10 osztály)	29,9
Középiskola (9–12 osztály)	52,1
Posztliceális vagy mesteriskola	47,8
Főiskola	85,0
Egyetem	82,3
Összesen	71,4

Mindezen összefüggések előreláthatóak voltak, sőt: egyfajta szociológiai trivialitásnak is számít, „erős összefüggéseket kimutatni” a megkérdezettek iskolai végzettsége és idegennyelv-ismerete között; s ugyanígy az is közismert tény, hogy a népesség iskolai végzettsége városban nagyobb, mint falun, ami áttételesen magyarázza a városi népesség nagyobb arányú idegennyelv-ismeretét is.

A fentebbi összefüggéseknél valamivel kevésbé egyértelmű és előrelátható az életkor és az idegennyelv-ismeret közötti nagy mértékű és fordított irányú összefüggés (minél fiatalabb valaki, annál valószínűbben állítja, hogy ismer legalább egy idegen nyelvet). A 18–25 éves korosztály esetében négyből három személy, a fiatal felnőttek (25–35 évesek) korosztályának fele nyilatkozta, hogy legalább egy idegen nyelvet ismer.

2. ábra: A legalább egy idegen nyelvet ismerő erdélyi magyarok részaránya korcsoportonként

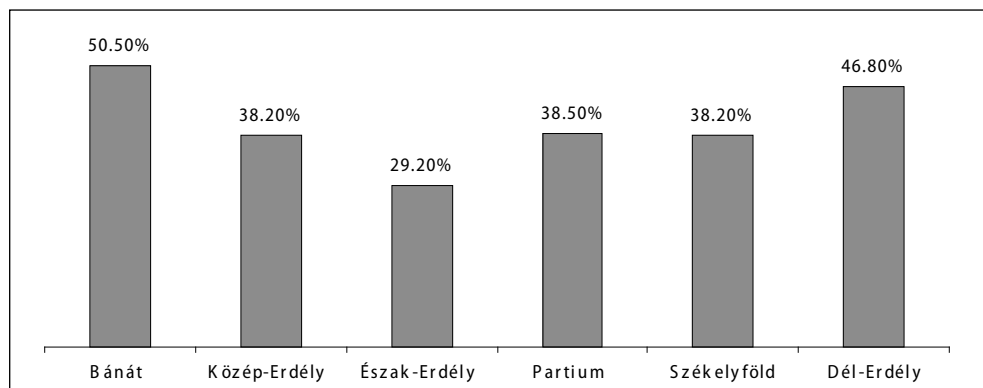
Ez a jelentős arány nem számítható kiemelkedőnek romániai viszonylatban – egy 2004-ben, 15–35 éves, romániai fiatalokra nézve reprezentatív mintán végzett felmérés szerint a megkérdezettek 76%-a állította, hogy ismer legalább egy idegen nyelvet (Gallup 2004: 35). Megemlítendő, hogy a romániai magyar minta hozzávetőleg megfelelő (18–35 éves) korosztálya esetében ez az arány csak 61%-os, tehát feltételezhető, hogy a magyar fiatalok idegennyelv-ismerete valamivel kisebb mértékű, mint a hasonló korosztálybeli román népesség esetében.

Az idegennyelvtudás korosztályokon belüli differenciáltságának több oka is lehet. Egyik kézenfekvő magyarázat a korosztályoknak az oktatástól való eltérő időbeni távolsága, ugyanis a tanulmányok során a legtöbb személy részesült valamilyen intézményesült nyelvoktatásban, csak az eltelt idő függvényében eltérő módon viszonyul ehhez a tudáshoz. Egyesek képesek felidézni a tanultakat, az idősebb korosztályokban (megfelelő gyakorlás híján) legfeljebb a tanulás tényének az emlékezete él.

Természetesen nem kerülheti el a figyelmünket az a tény, hogy a különböző korosztályok idegen nyelv-szocializációja más és más társadalmi elvárásokon, jelentésrendeken belül történt. A fiatalabb generációk számára az idegennyelvtudás jelentősen felértékelődött, ami az ifjúsági korszakváltás tézisével magyarázható: a fiatalok a perifériáról a centrumba kerültek (Gábor 2004). Mégpedig egy olyan centrumba, amelyet nem a nemzetállami nyelvi hegemonia, hanem a globalizációval együtt járó angol nyelvi dominancia jellemez. Ebben a kontextusban a fiatal korosztályokon belül felértékelődött az idegen nyelvek ismeretének a szerepe, amit akár a kitáguló (de bizonytalanságokkal és kockázatokkal terhelt) perspektívák által meghatározott helyzet kihívásaira adott kulturális válasznak is tekinthetünk.

Ami talán még meglepőbb, az az erdélyi régiók, illetve az etnodemográfiai ismérvek¹³ alapján elkülönített településtípusok közötti számottevő eltérések megléte az idegen nyelvet ismerők részarányának a tekintetében.

3. ábra: A legalább egy idegen nyelvet ismerők részaránya régióinként

13 A magyarok aránya a település össznépességén belül.

A bánáti és a dél-erdélyi kiemelkedő idegennyelv-ismeret egyrészt a közelmúltig mindennaposan létező német nyelvi környezettel magyarázható, másrészt a sajátosan (és regionként jelentősen differenciált) migrációs irányultságokkal és stratégiákkal. Ez utóbbi tekintetben például a dél-erdélyi kiemelkedőnek számító olasz, angol és spanyol nyelvtudás az utóbbi évek migrációs irányultságával is magyarázható.

15. táblázat: Adott idegen nyelvek alapszintű ismerete régióként

	Angolul	Olaszul	Oroszul	Németül	Spanyolul
Bánát	27,6	5	5,4	35,8	1,6
Közép-Erdély	27,5	3,5	6,7	16	3,3
Észak-Erdély	24,9	7,9	4,2	12,5	1,4
Partium	24,1	4,1	6,5	16,7	2,8
Székelyföld	26,5	5,9	6,5	16,9	4,3
Dél-Erdély	34,6	10	7,9	26,5	9,1

Ugyanakkor szignifikáns összefüggés mutatható ki a település etnodemográfiai szerkezete és az idegennyelv-ismeret között. Mégpedig abban az irányban, hogy minél nagyobb a magyarok aránya a településen, annál kisebb az idegen nyelveket ismerő személyek aránya.

Kétnyelvűség a kódhasználat szempontjából

■ A kétnyelvűség leírásában a nyelvi készségek a jelenségnek pusztán az egyik fontos vonzatára világítanak rá: annak a képességére, hogy valaki egy kétnyelvű rendszeren belül hatékonyan tudjon kommunikálni. Ám a készségek meglétéből legfeljebb csak áttételesen következtethetünk a tényleges nyelvi gyakorlatokra, arra, hogy az egyén mindennapi kommunikációjában, illetve ennek különböző színterein melyik nyelvi kód milyen mértékben van jelen, melyik a domináns, illetve milyen a másodnyelvhasználat társadalmi beágyazottságának mértéke és formája.

A kétnyelvű kommunikáció társadalmi szerveződésének leírásában az alanyok direkt, közvetlen értékelésére alapoztunk. Arra kértük őket, becsüeljék meg, hogy az általunk felsorolt kommunikációs helyzetekben milyen mértékben jellemző rájuk (mennyire gyakori) a román, illetve a magyar nyelv használata.¹⁴ A gyakorisági (kódhasználati változó) skálán a következő fokozatokat különítettük el:

1. csak magyarul	6. más helyzet (más nyelven beszél)
2. nagyrészt magyarul, de valamennyit románul is	7. tárgyaltan
3. fele-fele arányban, magyarul és románul	8. nem tudja
4. nagyrészt románul, de valamennyit magyarul is	0. nem válaszol
5. csak románul	

Az adatfelvétel jellege és objektív, terjedelmi korlátai okán mindenképpen óvatosnak kell lennünk az általánosító jellegű kijelentéseket illetően. Ugyanis, kiindulva a kérdés módjából (az alanyok becsülték fel a két kód használatának egymáshoz viszonyított arányát), nem léphetünk fel azzal az igénnyel, hogy a mindennapi kódválasztási gyakorlatok egzakt leírását szolgáltatassuk. Sokkal inkább az állítható, hogy a nyelvhasználatra vonatkozó válaszok mit fejeznek ki: mit gondolnak az alanyok arról, hogy adott interakciós helyzetben általában melyik kódhasználat milyen mértékben jellemző rájuk. Ez a vélekedésük pedig esetenként eltérhet a tényleges (valamilyen objektív mércével mért) kódhasználati helyzettől.

Például egy vegyes családban élő fiatalembernek az volt a benyomása, hogy otthon fele-fele arányban beszélnek magyarul és románul, mert a szülők nyelvi szerepei szimmetrikusan megosztottak voltak, vagyis a magyar nyelvű szülő magyarul beszélt a fiatalemberrel, a román anyanyelvű románul. Ám a

14 A kérdés pontosan így hangzott: „Milyen nyelven beszél, milyen nyelvet használ a következő helyzetekben?”

helyzetértékelő nem vette figyelembe azt, hogy az otthoni nyelvi környezet összetettebb, mint külön-külön a két szülővel történő személyes kommunikáció. Ugyanis a két szülő az egymással való kommunikáció során a román nyelvet használta, tehát – ha nem is közvetlenül neki szólóan – a környezetében gyakrabban beszéltek románul, mint magyarul. Ugyanígy, a hármásban való beszélgetések során a magyar anyanyelvű szülő a gyerekével csak visszakapcsoló és megerősítő jellegű beszédmozgások szintjén használta a magyar nyelvet (Érted? Ez jó volt! stb.), a párbeszéd során mindig románul beszéltek. Vagyis nagyon objektíven értékelve, az otthoni beszédkörnyezetben a két nyelvnek való kitettség nem 50-50%-os, hanem (hozzávetőleg) 65-35%-os volt, vagyis a fentebbi skálán értékelve, otthon nagyrészt románul beszéltek. Ám, mivel a dialógushelyzetek esetében az interjúalany és a két (más-más nyelvet beszélő) szülő között teljes volt a szimmetria, az értékelőnek megalapozottan alakulhatott ki az a véleménye, hogy valamiféle szimmetria létezik a két nyelvnek való otthoni használatát illetően is.

Másrészt, tekintettel arra, hogy az adatfelvétel nem elsőrendűen szociolingvisztikai célzatú volt – mindenekelőtt terjedelmi okokból – viszonylag kevés beszédhelyzetre kérdeztünk rá, illetve ezen beszédhelyzetek esetében nem tettünk fel a kitettség gyakoriságára és időtartamára vonatkozó kérdéseket.

Az elemzett beszédhelyzeteket illetően a Mackey-féle, a kétnyelvűség leírására felvázolt modellből indultunk ki (2000), és az operacionalizálás során más, előzetes kutatások során felleltározott beszédhelyzeteket vettük figyelembe (vö. Cserniczkó 1998; Gal 1991; Lanstyák 2000). A Mackey-féle modell viszonylatában csak az ún. külső nyelvi funkciókra kérdeztünk rá, mellőzve a belső funkciókat.¹⁵ A privát szférán belüli kommunikációs helyzeteket viszonylag átfogóan áttekintettük, kitértünk a családok generációkon belüli, illetve generációk közötti kommunikációjának nyelvhasználati jellegzetességeire, ám mellőztük a tágabb rokonsággal való kommunikáció jellegzetességeire való rákérdezést. A közösségi, hatalmilag nem szabályozott publikus szféra működését illetően csak a munkahelyi, a barátokkal történő, illetve a bevásárlás során megnyilvánuló kommunikációs gyakorlatok jellegzetességeire kérdeztünk rá. Kimaradtak az olyan helyzetek, mint például a templom (esetleg az ezen belül különböző szertartások), a szomszédok, a különböző szórakozási formák (színház, vendéglők, népünnepélyek stb.), a hobby jellegű és közösségszervező tevékenységek, a szolgáltatások (fodrász, kozmetikus, konditerem stb.).

A hatalmi és igazgatási szférán belül – ahol a kommunikáció rendje közvetlenül, törvény által is szabályozott – csak a rendőrségen és polgármesteri hivatalokban történő kommunikáció jellegzetességeire kérdeztünk rá, más intézményes keretekben (igazságszolgáltatás, adóhatóság, más szabályozó hatóságok stb.) történő kommunikációs helyzetekre nem.

Az oktatást illetően kimerítően és árnyaltan kérdeztünk rá a formális oktatás különböző szintjein elvégzett iskolák tannyelvére. Ezzel szemben teljes mértékben mellőztük a nem közvetlenül az oktatási rendszer keretén belül megszervezett formális oktatási folyamatot (továbbképző tanfolyamokat; művelődési házak, népi egyetemek, illetve az üzleti szféra által és ezen belül szervezett képzéseket). Azt már teljesen reménytelen vállalkozásnak tartottuk, hogy egy kérdőívben rákérdezzünk az egyéni, nem formális keretek között zajló tanulás kapcsán kialakuló, nagyon változatos kommunikációs helyzetekre.

A tömegkommunikációt illetően a médiafigyaszttásra (rádió, tévé és írott sajtó) kérdeztünk rá (pontosabban arra, hogy milyen nyelven történik ez), ezen felvétel alkalmával mellőztük a világhálón lezajló különböző kommunikációs tevékenységeket. Ugyanígy nem tértünk ki az egyén számos más ún. individuális, elszigetelt kommunikációs helyzeteinek (olvasás, levélírás, jegyzetelés, naplóvezetés stb.) nyelvhasználati jellegzetességeire.

A terjedelmi okokon túl számos beszédhelyzetre azért nem kérdeztünk rá, mivel (1) vagy nagyon partikuláris intézményi formákban szerveződik és csak a népesség kis részére jellemző (például a bálózás); (2) vagy csak viszonylag kevés emberre, esetleg meghatározott rétegekre jellemző (például szervezett keretek között zajló természetjárás); (3) vagy előreláthatólag nem annyira gyakori a váltakozó kódhasználat, hogy egy, az erdélyi magyarságra reprezentatív mintán érdemes legyen rákérdezni (ilyen volt például az egyházi nyelvhasználat, amely természetesen nem mindenütt magyar, de összességében tekintve oly kevés esetre jellemző a részleges vagy teljes román nyelvű szertartás, hogy a mintának csupán 2-3%-át tette volna ki); (4) nem gyakori a kitettség ilyen jellegű beszédhelyzeteknek (például feltehető, hogy minden felnőtt személynek volt valamilyen kapcsolata az igazságszolgáltatással, de megtörténhet, hogy csak ügyvéddel kommunikált, illetve, ha a törvényszéki bírósági procedúrán részt is vett, ez nagyon ritkán fordul elő).

15 Milyen valakinek a belső nyelve? Milyen nyelven számol, káromkodik, imádkozik, álmodik, szól állatokhoz?

Ugyanakkor ezen kutatás keretén belül csak a verbális megnyilvánulásokra kérdeztünk rá, az írás-olvasási kódhasználatot illetően korábbi, 2003-as októberi (CCRIT) felmérés eredményei álltak a rendelkezésünkre.

Egy másik felvállalt hiányosság az, hogy – a lekérdezés idejét megrövidítendő – kihagytuk azokat a kérdéseket, amelyek az adott beszédhelyzeteknek való kitettség gyakoriságára és időtartamára vonatkoztak.¹⁶ Ezek segítségével mindenképpen pontosabbá és árnyaltabbá tehetjük volna a mérését, ugyanis egészen mást jelent az, ha valaki egy fedél alatt lakik és (értelemszerűen) mindennap huzamos ideig kommunikál a gyermekeivel, mint az, ha a más településen lakó gyermekével csak alkalmasszerűen, többnyire telefonon beszél.

Az adatokat két szinten, szintetikus mutatók formájában dolgoztuk fel, úgy, hogy csak azokat az érvényes és értékelhető eseteket vettük figyelembe, amelyek magyar vagy román egynyelvűségről vagy a két nyelv változó mértékű használatáról számolnak be.

Az alábbiakban először az adott közösségek, kategóriák meghatározott doménre/szituációra jellemző nyelvhasználatát, kódválasztási mintázatait írjuk le, másodsorban kísérletet teszünk az egyének különböző kommunikációs helyzetekben történő kódválasztásai nyomán kialakuló nyelvi helyzetének sajátosságaira, ezek statisztikai szintézisére.

16. táblázat: Kétnyelvűség: társadalmi beágyazottság és kódválasztás

	otthon	újságolvasáskor	rádióhallgatáskor	az orvosnál	a polgármesteri hivatalban	a munkahelyen	tévézéséskor	bevásárláskor	a rendőrségen
csak magyarul	89,9	61,6	55,0	47,6	45,0	43,7	41,2	39,6	13,3
nagyrészt magyarul, de valamennyit románul is	2,6	9,5	12,5	7,9	7,5	12,0	15,3	14,3	5,6
fele-fele arányban magyarul és románul	5,5	20,3	24,3	12,3	9,0	23,8	34,0	24,3	9,2
nagyrészt románul, de valamennyit magyarul is	1,0	3,1	4,0	3,5	4,5	10,2	5,4	12,2	6,6
csak románul	1,0	5,5	4,2	28,8	33,9	10,3	4,1	9,6	65,3

Az adott beszédhelyzetre jellemző nyelvhasználati mutatószám nem más, mint az egyedi válaszok, skálaértékek átlaga. Ez a művelet (átlagszámítás) úgy alapozható meg módszertanilag, hogy az adott helyzetekre vonatkozó kódhasználati változót egyfajta sorrendskálaként – mégpedig a román nyelv változó mértékű használatát jelölő változóként – értelmezzük. Az 1-es érték azt jelenti, hogy valaki kizárólag magyarul beszél (tehát egyáltalán nem használja a románul), az 5-ös meg azt, hogy kizárólag románul beszél. Értelemszerűen minél inkább közelít az átlagérték (a beszédhelyzetre jellemző mutatószám) az 1-hez, annál inkább jellemző a magyar nyelv domináns használata (ha 1, akkor kizárólagosan magyar), illetve minél inkább közelít a másik szélső értékéhez, az 5-höz, annál inkább jellemző a román nyelv kiterjedt és a magyar alkalmasszerű használata az adott helyzetben. A hármas egyfajta középértéknek tekinthető, az ezen aluli értékek esetében a beszédhelyzetben az illető kategóriára a magyar nyelv, az ezen felüli értékek esetében a román nyelv használatának a dominanciája a jellemző.

Vizsgáljuk meg először az intim, családi szférán belüli kommunikáció jellegzetességeit, mégpedig két elkülönülő szinten, a szülők és a gyermekek generációjának a szintjén. A gyermekek (pontosabban az első gyermek) kódhasználatára vonatkozóan a szülőket kérdeztük, feltételezve, hogy a szülők képesek a gyermekek családon belüli kódhasználatáról általános jellegű véleményt nyilvánítani (fenntartások a már felnőtt gyermekes szülők esetében fogalmazhatók meg, főleg a barátokkal történő kommunikáció kódhasználatát illetően).

16 Mackey a kétnyelvűség leírásáról készült tanulmányában egy adott kommunikációs helyzet esetében a kitettség gyakoriságát és időtartamát tekinti a két legfontosabb változónak (2000).

17. táblázat: Milyen nyelven beszél(t) Ön?

	A megkérdezett	A megkérdezett első gyermeke (csak ha volt gyermek a családban)
az édesanyjával	1,08*	1,22
az édesapjával	1,12	1,27
általában a barátokkal	1,77	1,78
apai nagyszülőkkel	1,10	1,20
anyai nagyszülőkkel	1,09	1,18

* 1 – kizárólag magyarul, 5 – kizárólag románul.

A családi kommunikációt illetően, legalábbis az össznépszerűség szintjén, egyértelműen a magyar nyelvhasználat dominál, a román nyelv kivételesnek mondható (a népesség hozzávetőleg 10%-a számolt be változó mértékű, otthoni román nyelvhasználatról). Kiemelendő a generációk közötti eltérés: összehasonlítva a szülők generációjával, a gyermekek generációja szintjén valamivel nagyobb mértékű a román nyelv használata. Mivel az eltérés szignifikáns (nem a két populáció közötti volumenbeli eltérésnek tudható be), megalapozott kijelenteni, hogy a privát szférán belül a román nyelv használata, habár kis mértékben, de időben növekedett. Ezt a trendet támasztja alá a privát szférán belüli nyelvhasználat korcsoportos bontásban történő vizsgálata is.

A médiafogyasztás javarészt az otthonhoz kapcsolódik, és Erdély szintjén ez is dominánsan magyar, de a médiatípustól függően (habár nem jelentős mértékben eltérő) sajátos kétnyelvűségi gyakorlatok jellemzik. Az írott média esetében leginkább jellemző a magyar nyelv túlnyomó (de nem kizárólagos) használata, ezt követi a rádióhallgatás, majd a televíziózás.

18. táblázat: Nyelvhasználati mutatók különböző kommunikációs helyzetekre

Milyen nyelvet használ?	Érvényes válaszok száma	Nyelvhasználati mutató
otthon	1160	1,21*
újságolvasáskor	1014	1,81
rádióhallgatáskor	1043	1,90
tévénézés-kor	1116	2,16
bevásárláskor	1157	2,38
(beszél(t)) a munkahelyen ¹⁷	675	2,31
...írt a munkahelyen ¹⁸	469	3,39
...olvastott a munkahelyen ¹⁹	573	3,58
a polgármesteri hivatalban	1009	2,75
az orvosnál	1140	2,58
a rendőrségen	981	4,05

* 1 – kizárólag magyarul, 5 – kizárólag románul.

A munkahelyen, a bevásárlás során, illetve az orvosnál történő kommunikáció esetében – habár a román nyelv használata valamivel jellemzőbb, mint az előző helyzetekben – az erdélyi összképet tekintve még mindig a magyar nyelv használata a domináns. Ugyanígy domináns marad a helyi közigazgatás hivatalnokaival kialakult kommunikáció esetében is, ami egyáltalán nem meglepő, hiszen a 2002-es népszámlálás adatai szerint a magyarok több mint fele (54,2%-a) olyan városban vagy községben él, amelyekben a magyarok aránya meghaladja az 50%-ot, tehát ahol reális esélye van annak, hogy magyarul beszélő hivatalnokok is dolgoznak. Arról nem is beszélve, hogy az erdélyi magyarság valamivel több mint 80%-a élt olyan közigazgatási egységben, amelyben a magyarok aránya meghaladja a 20%-ot, vagyis elvileg (a jelenleg érvényben levő törvények szerint) a hivatalokban tudniuk kellene használni a magyar nyelvet.

17 Csak azokra, akik jelenleg dolgoznak.

18 Az adatok forrása: CCRIT október 2003, csak azokra vonatkozik, akiknek a munkahelyen legalább kétszer egy héten kellett írniuk, és csak azokra, akik magyarul van románul írtak a munkahelyen.

19 Az adatok forrása: CCRIT október 2003, csak azokra vonatkozik, akik a munkahelyen legalább kétszer egy héten munkaköri feladatok kapcsán kellett, hogy olvassanak, és csak azokra, akik magyarul van románul olvastak.

A rendőrség, a hatalmi szférához legközelebb álló intézmény az a kommunikációs helyszín, ahol az alanyok többsége a román nyelv domináns, nagytöbbségében kizárólagos használatáról számol be. Habár, amint azt előbb jeleztük, a kitettség gyakoriságára és időtartamára nem kérdeztünk rá, feltehető, hogy – átlagosan tekintve – mind az önkormányzati intézmények, mind a rendőrség esetében ritkán kialakuló kommunikációs helyzetekről van szó.

19. táblázat: Milyen nyelven beszél(t) Ön? (regionális felbontás)

	Bánát	Közép-Erdély	Észak-Erdély	Partium	Székelyföld	Dél-Erdély
az édesanyjával	1,12*	1,06	1,05	1,11	1,05	1,23
az édesapjával	1,35	1,10	1,14	1,22	1,03	1,09
általában a barátokkal	2,89	2,22	2,33	1,74	1,32	2,07
apai nagyszülőkkal	1,26	1,09	1,12	1,20	1,03	1,07
anyai nagyszülőkkal	1,08	1,12	1,01	1,14	1,04	1,27
a gyermeke az édesanyjával	1,81	1,18	1,28	1,32	1,06	1,25
a gyermeke az édesapjával	2,14	1,25	1,31	1,34	1,08	1,32
a gyermeke általában a barátokkal	3,19	2,22	2,35	1,77	1,33	2,00
a gyermeke apai nagyszülőkkal	1,78	1,19	1,14	1,28	1,05	1,32
a gyermeke anyai nagyszülőkkal	1,74	1,16	1,25	1,22	1,06	1,16

* 1 – kizárólag magyarul, 5 – kizárólag románul.

Habár az intim, privát szférán belüli nyelvhasználatban a magyar nyelv a domináns, a román nyelv egyre hangsúlyosabban jelenik meg, mindenekelőtt a nem rokonsági jellegű intim kapcsolatok (barátságok) kommunikációs kódja esetében. Bánátban a barátsági viszonyrendszeren belül zajló kommunikáció esetében a trend (a gyerekeknek a szülőkéhez viszonyított nyelvhasználati mintázata) egyértelműen a dominanciaváltás, a magyar nyelv háttérbe szorulásának az irányába mutat. Mi több, Bánát esetében a családon belüli nyelvhasználat mintázata időben látványosan módosul, a jelenlegi szülők és gyerekek közötti kommunikációban sokkal nagyobb a román nyelvhasználat aránya, mint a jelenlegi szülőknek a nagyszülőkkal, illetve saját szüleikkel kialakított nyelvhasználati mintázatok esetében.

Regionális bontásban a kétnyelvűségi gyakorlatok nagyon eltérő képe körvonalazódik. A Bánság egyértelműen az a régió, ahol a magyar nyelv dominanciája csak a privát szférára jellemző (ám ezen belül is egyre gyakoribb a valamelyes mértékű román nyelvhasználat), de ebben az esetben is már a barátokkal zajló kommunikáció, illetve a médiahasználat esetében a román és a magyar nyelv megközelítőleg hasonló mértékben van jelen. A bánáti közösségi életben (a munkahely, bevásárlás, orvos stb. mellett, beleértve az önkormányzati hivatalt is) olyan kódhasználati minták jellemzőek, amelyeken belül egyértelműen a román nyelv használta a domináns, továbbá a közigazgatási (polgármesteri hivatal), illetve a hatalmi szférára (rendőrség) gyakorlatilag a román kizárólagos használata a jellemző. Vagyis a bánági nyelvi rendre a privát szférában a magyar nyelv dominanciája melletti jelentős román nyelvhasználat, a nyilvános szférában pedig (legyen az közösségi, közigazgatási vagy hatalmi intézményekhez kapcsolódó), a román nyelv egyértelmű dominanciája jellemző.

A bánáti modellhez hasonlít az észak-erdélyi kétnyelvűség szerveződése, igaz, ebben a régióban valamivel kisebb mértékű, illetve a nyilvános szférán belül nem annyira egyértelmű a magyar anyanyelvűek dominánsan román másodnyelvhasználat. Mindkét régió esetében megemlíthető, hogy az adott beszédhelyzetekre jellemző nyelvhasználati mutatók esetében jelentős mértékű a középérték körüli csoportosulás (alacsony a standard szórás, valamint a variancia értékei), ami azt jelenti, hogy a fentebbiekben vázolt nyelvi helyzet a szóban forgó népesség zömére jellemző.

A fentebb vázoltaktól jelentősen eltér a közép-, és főleg a dél-erdélyi kódhasználati mintázat, ahol a bánáginál jóval heterogénebb összképre lehet következtetni (vagyis a standard szórás, illetve a variancia értékei – legalábbis más régiók viszonylatában – magasnak mondhatóak), tehát az adott beszédhelyzetre jellemző nyelvhasználati mutatók (az egyedi válaszok skálaértékeinek az átlagai) nagyon eltérő helyzeteket összegeznek. Tehát, ha Bánát és Észak-Erdély a kétnyelvűség szerveződése szempontjából

jelentős mértékben homogén régióknak számít, Közép- és Dél-Erdély nem tekinthető annak, ezek egyes részeire inkább a partiumi, másokra inkább a bánáti összkép jellemző. Az elemzések arra mutatnak, hogy főleg Közép-Erdély esetében a választóvonal mindenekelőtt falu és város között húzható meg, abban az értelemben, hogy a közép-erdélyi régióban a román nyelv egyértelmű dominanciája inkább városi jelenség, míg a magyar nyelv kiterjedt, nyilvános használata inkább faluhelyre jellemző.

20. táblázat: Nyelvhasználati mutatók különböző kommunikációs helyzetekben (regionális bontásban)

	Bánát	Észak Erdély	Dél Erdély	Közép Erdély	Partium	Székelyföld
otthon	1,73*	1,29	1,27	1,24	1,25	1,05
bevásárláskor	4,17	3,46	3,09	3,19	2,27	1,56
újságolvasáskor	3,21	2,59	2,01	2,33	1,62	1,36
a munkahelyen	4,20	3,36	3,19	2,88	2,36	1,61
a polgármesteri hivatalban	4,70	4,71	3,99	4,07	2,50	1,65
rádióhallgatáskor	2,62	2,70	2,52	2,47	1,64	1,50
az orvosnál	4,55	3,93	3,69	3,60	2,47	1,57
a rendőrségen	4,97	4,87	4,73	4,73	3,84	3,53
tévézéséskor	2,65	2,89	2,52	2,75	1,72	1,93

* 1 – kizárólag magyarul, 5 – kizárólag románul.

A Partium esetében az összkép a közösségi és a közigazgatási szférában a két nyelv relatív kiegyensúlyozott használata irányába mutat, kistérségenként változó mértékben pedig inkább a magyar nyelv dominanciájának az irányába. A kétnyelvűség szerveződése szempontjából egyértelműen Székelyföld a leghomogénebb régió, itt gyakorlatilag a hatalmi szféra (a rendőrség) az egyetlen olyan kommunikációs helyzet, ahol a román nyelv használata a domináns – de a magyar nyelv jelenléte, használata is mindenképpen számottevő.

A nyelvi kisebbségi helyzet (nemcsak az erdélyi magyarság esetében, hanem az esetek zömében) osztársadalmi egyirányú kétnyelvűséget jelent: egyirányú, hisz a kétnyelvűség majdnem kizárólag csak a kisebbség tagjaira jellemző, és társadalmi, ugyanis a másodnyelv ismerete a társadalmi betagozódás mindennapi gyakorlatait alapozza meg, illetve a mobilitás kulturális előfeltételeként tételeződik (Horváth 2002). Az ilyen esetekben inkább kivétel (ha egyáltalán létezik ilyen), mint szabály a két nyelv használatának a szimmetriája vagy a teljesen véletlenszerű kódválasztás, és sokkal inkább az a jellemző, hogy a két nyelv használata a kommunikációs helyzetek függvényében bizonyos mértékben, többnyire komplementer módon differenciálódik (Fishman 1968), tehát a szimmetria helyett inkább az aszimmetria válik jellemzővé. Az, hogy az alapnyelv/anyanyelv, illetve a másodnyelv milyen kommunikációs helyzetekben és milyen mértékben válik dominánssá, több tényező (a nyelvi csoport státusa, demográfiai és hatalmi intézményes támogatottság) összetett hatásának a függvénye (l. Giles et alii 1977; Harwood et alii 1994).

A fentebbiekben azt elemeztük, hogy különböző kommunikációs helyzetekben, társadalmi kontextusokban milyen mértékben jellemző a magyar, illetve a román nyelv használata. Látható, hogy erdélyi szinten alapvetően két domén vonatkozásában mondható el egyértelmű differenciálódás: a privát szféra nyelve a magyar, míg a hatalmi és (a Székelyföldet és talán Partiumot kivéve) a közigazgatási szféra nyelve a román. A Bánságban és Észak-Erdélyben a román egyértelműen a publikus, a közösségi kommunikáció nyelve, de kisebb-nagyobb kivételekkel annak mondható Közép- és Dél-Erdélyben is. A Partium vonatkozásában a két nyelv valamelyes szimmetriája érvényesül a nyilvános szférában, és (főleg falun) egyértelmű a magyar domináns jellegű használata, míg Székelyföldön a magyar nyelvi dominancia vitathatatlan.

21. táblázat: Nyelvhasználati mutatók különböző kommunikációs helyzetekben (etnodemográfiai arányok szerinti bontásban)

	Szórvány	Kisebbség	Egyenlő arány	Többség	Nagy többség
otthon	1,60	1,34	1,24	1,04	1,05
bevásárláskor	4,09	3,52	2,38	1,41	1,46
újságolvasáskor	3,21	2,30	1,74	1,27	1,35
a munkahelyen	3,97	3,31	2,60	1,79	1,42
a polgármesteri hivatalban	4,80	4,63	3,12	1,45	1,46
rádióhallgatáskor	3,05	2,36	1,86	1,48	1,43
az orvosnál	4,60	4,02	2,45	1,52	1,46
a rendőrségen	4,93	4,89	4,37	3,33	3,40
tévézéséskor	3,04	2,52	2,12	1,75	1,81

Nyelvhasználat a hivatalos szférában

A romániai kisebbségek nyelvi jogait biztosító normatív keret egyik kiemelkedő törvénye a helyi közigazgatás működését szabályozó 215-ös törvény (*Legea administrației publice locale*, 2001. április 23.). A fontossága abban áll, hogy a román nyelv államnyelvként történő működésének az alapnormájához viszonyítottan szabályozza a kisebbségek hivatalos környezetben (a helyi közigazgatás képviselőivel kialakított kommunikáció során) történő nyelvhasználatát. A törvény három kisebbségi nyelvhasználatra jogosító alaphelyzetet különböztet meg:

- a kisebbségek aránya adott településen eléri a 20%-ot, de a közigazgatási egység szintjén (község, város, megyei jogú város) nem,
- az adott nyelvi kisebbség aránya adott közigazgatási egység szintjén eléri a 20%-ot,
- az adott nyelvi kisebbség aránya a megye szintjén eléri a 20%-ot.

Az első esetben a törvény tulajdonképpen csak szimbolikus tartalmú jogosítványokat biztosít: kötelezővé teszi, hogy az ilyen települések esetében az illető kisebbség nyelvén is tüntessék fel a település nevét. A b.) esetben a törvény viszonylag átfogó jogosítványokat biztosít²⁰: a kétnyelvű helységnévtáblákon túl a helyi közigazgatás ügyfelei jogosultak az illető nyelven (írásban és szóban) történő ügyintézésre; a közigazgatás az illető kisebbség nyelvén is eleget kell, hogy tegyen a törvényben előírt köztájékoztatási feladatainak, illetve a különböző hivatalos megnyilvánulások során (tanácsülések, lakossági fórumok stb.) lehet használni az illető kisebbség nyelvét is. A c.) esetben, amennyiben az adott kisebbség megyeszinten eléri a 20%-ot, jogosult arra, hogy anyanyelvét a megyei szintű önkormányzati és állami intézményekben, hivatalokban is használja.

A 2006 elején elvégzett adatfelvétel alapján²¹ viszonylag pontosan felbecsülhető, milyen mértékben alkalmazták a törvény előírásait, a magyar anyanyelvű népesség milyen mértékben hasznélvezője a (nyelvi jogok szempontjából megengedőnek minősíthető) törvények előírásainak.

Mindenekelőtt a kétnyelvű helységnévtáblák, illetve a helyi érdekeltségű közhivatalok feliratozásra kérdeztünk rá. Amíg a kétnyelvű helységnévtábla elsőrendűen a település, illetve a településen lakók identitása szempontjából meghatározó, a hivatalok magyar nyelvű feliratozásának egyik kiemelkedő funkciója megjeleníteni az adott nyelv törvényesen rögzített státusát, annak a tényét, hogy az adott hivatalban az adott kisebbségi nyelv használható.

20 A jogosítványokat illetően pontosítanunk kell, nem egyszerűen arról van szó, hogy az illető településen a polgároknak joguk van a magyar nyelvet használni, hanem arról, hogy az illető településen az önkormányzatnak biztosítania kell a nyelvhasználati jog gyakorlásához szükséges feltételeket.

21 Lásd CCRIT 2006.

22. táblázat: Kétnyelvű helységnévtáblák

Kétnyelvű helységnévtáblák				
		Közigazgatási egységek száma	Az adott településeken élő magyarok száma	Az összes magyarul beszélő népességen belüli arány
A törvény előírja a kétnyelvű helységnévtáblákat	Van magyar nyelvű helységnévtábla	354	1 129 258	78,01
	Nincs magyar nyelvű helységnévtábla	39	92 587	6,40
	Nincs információ	30	33 966	2,35
Nem kötelezi a törvény		1 366	191 733	13,25
Összesen		1 789	1 447 544	100,00

CCRIT 2006

A romániai magyar anyanyelvű népesség 86,75%-a 423 olyan településen él, ahol kötelező a település nevének a magyar nyelvű feliratozása is. Ezek többségében (83,7%-a) a polgármesteri hivatal visszaigazolta a törvényes előírások betartását, 39 esetben (a települések 9,2%-a) nincs kétnyelvű helységnévtábla, és a vizsgált települések 7,1%-a esetében vagy nincs információ, vagy valamilyen speciális helyzettel szembesültünk (pl. közigazgatásilag megszűnt a település). Azokon a településeken, ahol a magyarok aránya meghaladja a 20%-ot (és ahol léteznek ilyen intézmények), a különböző helyi kulturális, oktatási intézményekben (óvoda, elemi iskola, kultúrotthon) a magyar nyelvű feliratozás hozzávetőleg az intézmények kétharmadánál oldódott meg.²² A nem helyi alárendeltségű intézmények (rendőrség, posta) magyar feliratozása, azokra a közigazgatási egységekre számítva, ahol a magyarok aránya meghaladja a 20%-ot (és ahol léteznek ilyen intézmények), viszonylag alacsony: összesen 40 rendőrsőn (a közigazgatási egységek 13,4%-án) és összesen 55 postahivatalon (a községek és városok 18,5%-ban) van magyar felirat.

A törvényes előírásokból kiindulva, összesen 298 közigazgatási egység hivatalaiban volna kötelező biztosítani a feltételeket ahhoz, hogy a magyar nyelvet az ügyfélfogadás és az önkormányzati köztájékoztatás során használják. Ezekben a településeken, a 2002-es népszámlálás adatai szerint, a romániai magyar anyanyelvű népesség 74,95%-a, tehát majdnem háromnegyede élt. Ezeknek a polgármesteri hivataloknak a zöme valamilyen formában teljesítette a kötelezettségeit, összesen 267 polgármesteri hivatal számolt be arról, hogy valamilyen formában biztosították az ügyfelek számára a magyar nyelvhasználatot. Mi több, beazonosítottunk még 40 olyan közigazgatási egységet, ahol, habár a magyar anyanyelvűek aránya nem éri el a 20%-ot (tehát az önkormányzatot nem kötelezi a törvény a magyar nyelvhasználat biztosítására), mégis van lehetőség a magyar nyelv használatára. Tehát a romániai magyar anyanyelvű népesség 70-73%-a él olyan településen, ahol az önkormányzati hivatalok (legalábbis elvben) biztosítják valamilyen formába a magyar nyelv használatát. Természetesen ez egy eléggé széles skáláját jelenti a tulajdonképpeni anyanyelvi kommunikációs lehetőségeknek: egyes esetekben létezik

22 A pontos számok bemutatásától azért tekintünk el, mivel a kérdőívet kitöltő önkormányzati hivatalok sok esetben nem tartotta a be a kérdőívben követett területi elvet (minden kérdésre a választ egy és csakis egy település vonatkozásában kellett megadni). Sok esetben más rációk mentén válaszoltak. Például, amennyiben egy település élő magyar anyanyelvű gyerekek számára a magyar nyelvű elemi oktatást a szomszéd település iskolájában oldották meg, a tisztviselő arra az iskolára vonatkozóan szolgáltatott adatokat.

egy olyan magyarul is beszélő hivatalnok (esetleg külső személy), akit kommunikációs nehézségek esetében fel lehet kérni tolmácsolásra, másik végletben pedig minden hivatalnok magyar anyanyelvű, és a magyar nyelvű kódhasználat a norma.

Első látásra úgy tűnik, a hivatalos nyelvhasználatra vonatkozó törvénykezést jelentős mértékben, a törvény hatálya alá eső települések zömében gyakorlatba ültették. Ennek ellenére kérdéses marad a tényleges nyelvhasználatra gyakorolt hatása. Ugyanis a magyar anyanyelvű népesség 50%-a olyan közigazgatási egységekben él, ahol a népesség felét vagy több mint felét teszi ki, és 62,11%-a olyan községben vagy városban, ahol a magyarok aránya legalább 40%. Vagyis az elemzett népesség majdnem kétharmada olyan településen él, ahol eleve kritikus nagyságú nyelvi közösséget képez. Annak ellenére, hogy a kommunizmus utolsó éveiben különféle próbálkozások történtek a helyi közigazgatásban dolgozó magyar nemzetiségű hivatalnokok románokkal történő helyettesítésére (lásd Bugajski 1995: 200), és a kilencvenes évek román nyelvpolitikáját inkább korlátozó reflexek jellemezték (Szépe 1999), ez legfeljebb aszimmetriát eredményezett. Ez mindenekelőtt a kizárólag románul beszélőknek a közigazgatáson belüli túlsúlyát eredményezte, amint azt az 1992-es népszámlálás adatai mutatják (Horváth 1995; Varga E. 1998). A 2002-es népszámlálás eredményei is valamelyest (mindenekelőtt a felsővezetők szintjén) ezt az aszimmetriát tükrözik²³, ám ennek ellenére elmondható, hogy a túlnyomórészt magyar településeken a közhivatalnoki rétegen belüli alsóvezetők és hivatalnokok szintjén a magyarok elfogadható arányban képviseltetnek. És mivel a magyar nyelv használata az utóbbi két-három évtizedben törvényileg nem volt tiltott²⁴, a támogató jellegű törvénykezés elfogadása előtt is, legalábbis a szóbeli kommunikáció szintjén, a dominánsan magyar önkormányzatok szintjén viszonylag széles körben használták a magyar nyelvet. Tehát ezen önkormányzatok esetében az ezredfordulótól érvénybe lépett törvénykezés megerősített egy már létező kommunikációs gyakorlatot, és kiterjesztette a magyar nyelv használatának a lehetőségét az írásbeliségre is. Kérdéses marad, hogy a törvénykezés hatása milyen mértékben volt pozitív olyan esetekben, amelyekben a magyar anyanyelvű beszédközösség számbeli kisebbségben volt, és ahol valószínűsíthetően az utóbbi évtizedek során (ha egyáltalán volt) leépült a magyar nyelvű kommunikáció lehetősége.

A létező adatok egyértelműen arra mutatnak, hogy azon települések, amelyekben a magyar anyanyelvűek aránya 20–40% között volt (vagyis helyi szinten viszonylag kis arányú nyelvi közösséget képviseltek, ám a törvény szerint joguk lett volna a közigazgatási anyanyelvhasználatra), kevésbé részesültek a támogató jellegű nyelvi törvény alkalmazásában. Így a 2006-os, a CCRIT által végzett önkormányzati felmérés adatai szerint akár a kétnyelvű feliratokról (helyiségnév vagy más önkormányzati intézmény feliratáról), akár az anyanyelvhasználatról van szó, a hiányosságok (nem alkalmazzák a törvényt, vagy nem válaszolnak a kérdéseinkre) sokkal nagyobb valószínűséggel fordulnak elő azon közigazgatási egységek esetében, amelyekben a magyarok (vagy bármely kisebbség) aránya közelíti a törvényben előírt alsó küszöböt (20%).

Ugyanakkor, ha megvizsgáljuk a 2004-es CCRIT kutatás nyelvhasználatra vonatkozó adatait, látványos, ahogyan a közigazgatási nyelvhasználat alakul a település etnodemográfiai jellemzői függvényében (a magyarok aránya az illető közigazgatási egységen belül). Amint az az alábbi ábrán is látható, az erdélyi magyarok 45%-a használja állandó jelleggel a magyar nyelvet az önkormányzat intézményeivel fenntartott kapcsolat során, és a magyar nyelvhasználat a népesség 52,5%-a esetében jellemző. Ez mindenekelőtt a magyar anyanyelvűek megoszlásával magyarázható, vagyis ott jellemző a magyar nyelv domináns használata, ahol a magyarok többségben (legalábbis 40% fölött) vannak. Vagyis törvényes megerősítések nem járultak hozzá a magyar anyanyelvhasználat szignifikáns kiterjesztéséhez.

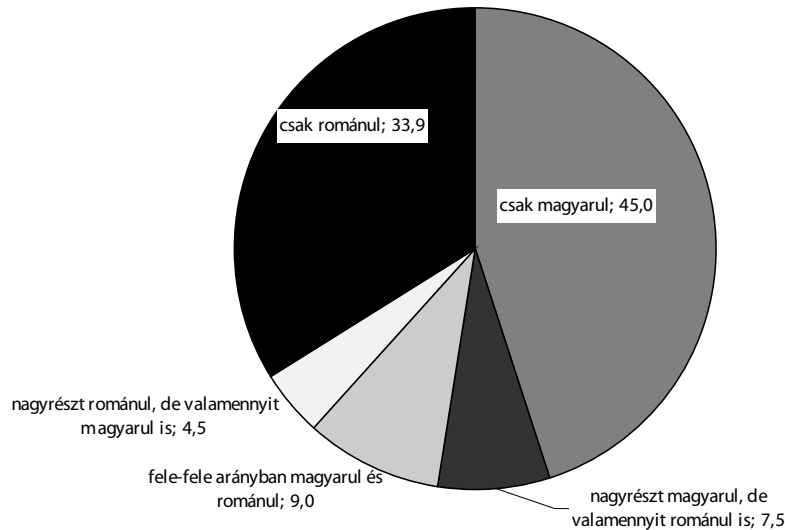
A romániai magyar anyanyelvűek közösségének 20–25%-a él olyan településen, ahol, habár a nyelvi közösség nem akkora, hogy a *mennyiségi* tényező alapján szerezzen érvényt az anyanyelvhasználatnak, de a törvényes meghatározások alapján joga, lehetősége volna erre. Mindemellett ezekben a közösségekben a hivatalos közegekkel (önkormányzati hivatal képviselőivel) történő érintkezés során a román

23 A foglalkozáskategóriák nemzetiségi és megyei (Hargita és Kovászna megyében község) szintű megoszlásainak nem publikus adataira alapozok. Az adatokat a román statisztikai hivaltól Papp Z. Attila szerezte meg, és ő bocsátotta rendelkezésemre, amit ezúttal is köszönök.

24 Mind a kommunista, mind a kilencvenes évek törvénykezése lehetővé tette a magyar nyelv szóbeli használatát a helyi közigazgatásban, csak éppen nem tette az önkormányzatoknak kötelezővé, hogy ezen jog gyakorlásának a feltételeit biztosítsák. Ha volt magyarul tudó hivatalnok, akkor azzal magyarul lehetett folytatni az ügyintézés kapcsán felmerülő kommunikációt, ha nem, akkor a tolmácsolás, fordítás költségei a polgárokat terhelték (Horváth 2002: 79–83).

nyelvhasználat dominanciája jellemző. Tehát az önkormányzati törvény nyelvhasználatra vonatkozó paragrafusai éppen azokon a településeken nem eredményeztek (jelentős) nyelvhasználati változásokat, amelyeken a régi hivatalos kommunikációt szervező normák és gyakorlatok következtében a román nyelv használata volt a jellemző.

4. ábra: Milyen nyelven beszél a polgármesteri hivatalban (%-ban)

Természetesen a jelenség értelmezésében figyelembe kell venni azt, hogy a kódválasztás egy interaktív folyamat része, amely nemcsak a hatósági akaraton, hanem azon is múlik, hogy a magyar anyanyelvűek milyen formákban hajlandók/képesek érvényesíteni a törvény adta lehetőségeiket. Valószínű, hogy ezen településeken a magyar anyanyelvűek számára a magyarul beszélés esetleges költségei (megkeresni azt a hivatalnokot, aki tolmácként működhet) egyrészt túl nagyok, másrészt nem hoznak semmi többletnyereséget. Vagyis az elvileg biztosított magyar nyelvű kommunikáció megszervezése növeli az ügyintézés idejét és hatékonyságát (nem biztos, hogy a magyarul tudó hivatalnok a legkompetensebb az adott probléma kapcsán). Ugyanakkor az ilyen településeken a magyar anyanyelvűek zöme kétnyelvű, és nem igazán tartja érdemesnek, hogy a problémamentes román nyelvhasználat helyett egy (gyakorlati és ideológiai szempontból is) problematikusabb anyanyelvhasználatot érvényesítsen.

Az egyéni kódhasználat jellemzői

Az előbbiek során azt elemeztük, hogy a magukat magyarnak valló személyek milyen mértékben ismerik a román, illetve a magyar nyelvet, valamint különböző kommunikációs helyzetekben milyen mértékben használatos a román, illetve a magyar nyelv. A következő fejezetben arra teszünk kísérletet, hogy valamilyen formában szintetikusán értékeljük az egyének nyelvhasználati jellemzőit. Ennek érdekében, a magyar és a román kódhasználat jellegzetességeinek megfelelően, klaszterelemzés alapján csoportosítottuk a népeiséget. A klaszterelemzés során azt céloztuk meg, hogy a fentebb leírt dimenziókban elemzett nyelvi viselkedés szempontjából a lehető leghomogénebb kategóriákat alakítsunk ki. Vagyis egy csoportba olyan személyek kerültek, akik a különböző dimenziókban (családon belül, munkahelyen, hivatalokban, orvosnál, médiahasználat és hatósági kontaktusok során stb.) mért nyelvhasználat során viszonylag hasonló jellemzőket mutattak.

Az így elkülönített klaszterek jellemzői a következők (lásd a 23. táblázatot):

– *Magyar dominancia:* majdnem minden kommunikációs helyzetben a magyar nyelv kizárólagos használata a jellemző (kivételek a rendőrség és alkalmilag a tévénézés, ám ezekben a helyzetekben is egyértelműen dominál a magyar nyelv használata).

– *Magyar dominancia, környezeti román jelenlét:* a hatósági szféra kivételével (amelyre a román dominancia vagy ehhez közelítő helyzet jellemző), alkalmilag előfordul a nyilvános román nyelvhasználat (jellemző, de nem föltétlenül domináns a munkahelyen és bevásárláskor). A privát szféra gyakorlatilag teljesen magyar, a nem rokoni privát jellegű kapcsolatok esetében már megjelenik a román nyelvhasználat.

– *Magyar–román közeli arány*: habár a privát szféra nyelve (kivéve a nem rokoni jellegű kapcsolódásokat) gyakorlatilag teljesen magyar, más beszédhelyzetek esetében főleg a munkahely, a közösségi mindennapi tevékenységek (például bevásárlás, munka) már a román nyelvhasználat dominál, a hatósági kommunikáció, a hivatalos szféra nyelve pedig a román.

– *Román dominancia*: a származási családon belüli kommunikációt kivéve (otthon is meghatározó a román nyelvi jelenlét) minden más kommunikációs helyzetben egyértelműen és hangsúlyosan dominál a román nyelv.

23. táblázat: A különböző kódhasználati klaszterbe tartozók adott kommunikációs helyzetre jellemző átlagértékei

	Magyar dominancia	Magyar dominancia, román jelenlét	Magyar–román közeli arány	Román dominancia
az édesanyjával	1,01*	1,03	1,02	1,59
az édesapjával	1,00	1,04	1,02	1,93
általában a barátokkal	1,10	1,67	2,41	3,20
apai nagyszülőkkel	1,00	1,04	1,00	1,90
anyai nagyszülőkkel	1,02	1,02	1,02	1,68
otthon	1,00	1,08	1,10	2,55
bevásárláskor	1,13	2,44	3,70	4,17
újságolvasáskor	1,07	1,69	2,27	4,14
a munkahelyen	1,16	2,55	3,60	4,09
a polgármesteri hivatalban	1,11	2,80	4,80	4,81
rádióhallgatáskor	1,14	1,91	2,47	3,74
az orvosnál	1,19	2,21	4,72	4,33
a rendőrségen	2,78	4,69	4,95	4,97
tévénézéskor	1,38	2,28	2,68	3,67

*1 – kizárólag magyarul, 5 – kizárólag románul

Az össznépszerűség majdnem negyven százalékára olyan kódválasztási mintázat, nyelvi környezet jellemző, amelynek mindennapjában egyértelműen a magyar nyelv dominál. Az erdélyi magyarok 14-15%-át teszik ki azok, akik egyáltalán nem számolnak be a román nyelv használatáról, s a magyar nyelv egyértelmű dominanciájáról beszámolóik közül, a fennmaradó 26% esetében sem gyakori a román nyelv használata, illetve többnyire olyan kommunikációs helyzetekben fordul elő, amelyek esetében a kitettség gyakorisága, illetve huzamossága nem számottevő.

Továbbá, a népesség hozzávetőleg 27%-a él olyan nyelvi környezetben (*magyar dominancia, román jelenlét*), amelyben – habár általában véve a magyar nyelv használata a domináns – adódik egy-két olyan helyzet, amely viszonylag gyakori (bevásárlás), illetve huzamos (munkahely) kitettséget feltételez, s amelyekben a román nyelv használata közelít a magyaréhoz.

A népesség majdnem negyedére (24%) jellemző a privát–publikus színterek közötti funkcionális nyelvi megoszlás (*magyar–román közeli arány*). Vagyis a személyes környezetben egyértelműen domináns a magyar nyelv használata, ám, a sajtót kivéve, bármilyen nyilvános helyzetben – változó mértékben ugyan, de – egyértelműen a román dominál.

A *román dominancia* a népesség 9-10%-ára jellemző, vagyis azokra, akik esetében már nem csak a nyilvános nyelvhasználat egyértelműen román, hanem az otthoni nyelvhasználat is ez irányba tart.

24. táblázat: A népesség megoszlása a kódhasználati klaszter kategóriái között (regionálisan és az össznépeiségre)

	Magyar dominancia	Magyar dominancia, román jelenlét	Magyar–román közeli arány	Román dominancia
Észak-Erdély		27,3	57,0	15,7
Bánát	0,9	9,5	60,1	29,5
Közép-Erdély	14,1	20,8	49,1	16
Dél-Erdély	16,4	20,1	49,9	13,6
Partium	38,3	37,8	15,3	8,5
Székelyföld	65,3	28,6	4,3	1,8
Összesen Erdélyben	39,7	27,2	24,0	9,2

Amennyiben ismét visszatérünk a fentebb említett „kétnyelvűsödés” mértékének a becsléséhez (amit eleddig a nyelvismeret alapján tettünk meg), akkor a nyelvhasználat alapján egy teljesen más kép vonalazódik. Gyakorlatilag a népesség 85%-ra jellemző, hogy a mindennapokban valamilyen mértékben használja a román nyelvet, hozzávetőleg 15%-a – még abban az esetben is, ha tud románul – a mindennapi életvitel során nem használja a román nyelvet. Ehhez még hozzáadódik a népesség mintegy 25%-a, amely mindenekelőtt a hatósági – feltehetőleg nem túl gyakori – kontaktusai során, illetve más színtereken (médiafogyasztás, munkahely stb.) alkalmilag, de kvázi mindennaposan használja a román nyelvet. Mintegy 27% már majdnem kétnyelvű a nyilvános szférában (abban az értelemben, hogy a családon kívüli helyzetekben viszonylag gyakran használja a román nyelvet, de többnyire még mindig a magyar a domináns), azonban ezen kategórián belül is (a hatósági kontaktusoktól eltekintve) a magyar nyelvhasználat majdnem minden helyzetben domináns. A fennmaradó egyharmad esetében állapíthatunk meg olyan nyelvhasználati mintázatot, amely a román nyelv kiemelkedő mértékű (a családi szférán túl a román nyelv domináns) használatát feltételezi. Mi több, a népesség majdnem egytizede esetében a magyar nyelv használata háttérbe szorul, legfeljebb a származási családon belül dominál, ezen kívül a román nyelv használata messze gyakoribbá válik a magyarénál. Tehát, amennyiben a kétnyelvűsödést úgy határozzuk meg, mint a román nyelvnek a magyarhoz közelítő, esetleg azt meghaladó használatát, akkor azt mondhatjuk, hogy egy ilyen mintázat az erdélyi magyarok hozzávetőleg egyharmadára jellemző.

A regionális eltérések a nyelvhasználati klaszterek megoszlása esetében is jelentősek. A Székelyföldön élő magyarok egyötöde egyáltalán nem számolt be a román nyelv mindennapi kontextusban történő használatáról, és az ott élők majdnem kétharmadának a nyelvhasználatát egyértelműen magyardomináns. Zömében elvétve használják a románt, (alkalmilag, valamely médiahasználat közben, esetleg a rendőr vagy más hatóság jelenlétében), Székelyföldön a magyar anyanyelvűek alig több mint 5%-ára jellemző a román nyelv átfogó és intenzív használata. A partiumi magyarok valamivel több mint háromnegyede számára is a magyar nyelv az egyértelműen domináns nyelv, itt a magyar anyanyelvűek mintegy 23-24%-a él olyan nyelvi környezetben, amelyre a román nyelv domináns használata lenne a jellemző. Ezzel szemben, a Dél- és Közép-Erdélyben élő magyarok több mint fele, az észak-erdélyiek majdnem háromnegyede, a bánátiak közül pedig tízből kilenc magyar számolt be olyan kommunikációs gyakorlatokról, amelyek alapján egyértelműen a román kódhasználatnak a magyart megközelítő vagy azt meghaladó arányára lehet következtetni. Mi több, a Bánságban a magánszférát is meghatározóan befolyásolja a román dominancia: az ott élők majdnem egyharmadára jellemző a privát szférán belüli kiterjedt, adott esetekben a magyar nyelv használatát is meghaladó román kódhasználat.

A kétnyelvűség szerveződése és következményei

A kétnyelvűség sajátos módon szerveződik, és sajátos következményekkel jár, amelyeket több szinten is lehet vizsgálni:

- a) nyelvészeti szempontokból, a nyelvi (lexikális, szemantikai, nyelvtani, fonológiai) interferencia hatását az anyanyelvűsögre;
- b) szociolingvisztikai szempontból, a kódváltások, kódváltások sajátosságait;
- c) a kommunikáció szociológiája felől megközelítve, azt vizsgálva, hogy milyen a viszonyulás a két nyelv szerepét, illetve a nyelvekhez való viszonyt szabályozó, átfogó társadalmi normákhoz.

Ami a nyelvészi szempontokat illeti, kutatásunk során nem használtunk a másodnyelvhasználat nyomán bekövetkezett nyelvi hatásokat közvetlenül mérő eszközöket, nyelvhelyesség-ismereti, szóhasználati, nyelvtani tesztek (erről lásd Cserniczkó 1998; Lanstyák 2000). Az ebbe az irányba megfogalmazott kérdések többnyire indirekt módon engednek valamelyes rálátást a kétnyelvűség, a különböző mintázatú bilingvis kódhasználat nyelvi következményeire.

Mindenekelőtt a *nyelvi hiány* vagy *lexikális rés* jelenségére (Lanstyák 2000: 176–177) kérdeztünk rá, az olyan helyzetekre, amikor az alanyoknak egy kifejezés csak a másodnyelven (románul) és nem magyarul jutott eszükbe²⁵. A népesség hozzávetőleg fele számolt be ilyen esetről, ám ez a „nyelvi lapszus” az össznéesség 5,5%-a esetében gyakori (hetente akár többször is szembesül ilyen nehézségekkel), a népesség 30%-ával ez ritkán, nagyon alakomszerűen (félévente egyszer-kétszer) fordul elő²⁶. Amint az várható volt, az előfordulás gyakorisága mindenekelőtt annak a függvénye, hogy milyen nyelvhasználati mintázat jellemző az alanyokra. Például a *román dominancia* által jellemzett kódhasználati mintázat esetében tíz személyből nyolc számolt be lexikális rés meglétéről.

Egy másik pontban az azonos, magyar anyanyelvű társalgópartnerek közötti román kódválasztás, kódváltás eseteire (amikor magyar nyelvű partnerével tárgyalva, magyarról románra váltott, és úgy magyarázott el valamit) kérdeztünk rá.²⁷ Ez a fajta kódváltás nem azonos azzal, amikor a szituáció kívánja meg a kódváltást (például valamilyen környezeti nyomás jelentkezik, csak románul értő nyilvánosság előtt kell kommunikálni), hanem mindenekelőtt a témához kapcsolódó (ún. metaforikus) kódváltásról van szó, „amikor a téma megváltozása kívánja meg a használt nyelv megváltoztatását” (Wardhaugh 2002: 92). Ilyen jellegű funkcionális kódváltás előfordulásáról az össznéesség hozzávetőleg egyharmada számolt be. Vagyis a népesség 30,3%-a érezte, hogy az általa kommunikálandó tartalmak sokkal egyértelműbben adhatóak át román, mint magyar nyelven, igaz, a népesség csupán 3%-a állította, hogy ez gyakori jelenség, 20% szerint hat hónapon belül egyszer vagy kétszer fordult elő. Kiemelkedően magas ez a metaforikus kódváltás azon kategóriák esetében, amelyek a mindennapi kommunikációs helyzetek zömében a román nyelvet használják. A *román dominancia* kategórián belül tízből hét személy esetében fordult elő, hogy adott témák kapcsán inkább a román, mint a magyar nyelvet preferálta.

A helyzethez kötött kódválasztás sokkal gyakrabban előforduló jelenség. Pontosabban azokról a ki nem zárás kényszerűsége okán történő kódváltásokról van szó, amikor a magyarul nem tudó román nyelvűek jelenléte miatt történik ez a kódváltás²⁸. A népesség mintegy 70%-a számol be ilyen jellegű kódváltásról, ami nemcsak kiterjedt, hanem viszonylag gyakori is, hisz a népesség 45-46%-a esetében az ilyen tapasztalatok hetente vagy akár ennél gyakrabban is előfordulnak. Gyakorlatilag minden olyan esetben, amelyben az alanyok egyáltalán említést tesznek a román nyelv bármely mértékű nyilvános használatáról, ott nagyon nagy valószínűséggel meg is jelenik ez a kódváltás. Ennél még érdekesebb, hogy ez a tapasztalat csak kis mértékben függ össze a román nyelvhasználati mintázatokkal, ugyanis a román nyelvhasználat viszonylag alacsony mértéke (*magyar dominancia, román jelenlét* kategória) esetében is nagyon magas azok aránya, akik az ilyen, helyzet kívánta kódváltásról számolnak be, legfeljebb kisebb gyakorisággal, mint azok, akik több szituációban használják a román nyelvet.

25. táblázat: Az utóbbi fél évben előfordult, hogy... (azok, akik állították, hogy előfordult, százalékban).

	Magyar dominancia	Magyar dominancia, román jelenlét	Magyar-román közeli arány	Román dominancia	Erdélyi magyarok összesen
a) Az utcán (vagy más nyilvános helyen) rászóltak Önre, mert magyarul beszélt.	18,8	23	25,3	30,2	22,6
b) Egy kifejezést csak románul ismert, a magyar megfelelőjét nem tudta.	29,4	56,2	59,3	78,6	48,4

25 Lásd a 25. táblázat b. sorát!

26 A válaszadás során az előfordulás ténye mellett annak gyakoriságát is bejelölhették.

27 Lásd a 25. táblázat c. sorát!

28 Lásd a 25. táblázat f. sorát!

	Magyar dominancia	Magyar dominancia, román jelenlét	Magyar–román közeli arány	Román dominancia	Erdélyi magyarok összesen
c) Átváltott románra, hogy megmagyarázzon valamit egy magyar nyelvű társalgópartnernek.	13,9	32,3	39,9	70,7	30,3
d) Tudta, hogy egy üzletben az elárúsító magyar, mégis románul beszélt vele.	6,7	12,8	25,9	46,3	16,5
e) Társalgás közben átváltott magyarra, hogy a jelenlevő románok ne értsék, amit Önök beszélnek.	12,7	21,7	26,1	38,6	20,7
f) Átváltott románra, hogy a jelenlevő románok is értsék, amit Önök beszélnek	42,5	82,4	88,5	91,6	69
g) Kellemetlenül érezte magát, mivel úgy érezte, nem tud elfogadhatóan beszélni románul.	51,3	45,9	24,5	11,8	39,8

Az, ha egy magyar anyanyelvű egy magyar társalgópartnerrel folytatott kommunikáció során átvált románra, pusztán azért, hogy pontosítsa az üzenetük jelentéstartalmát („elmagarázzon valamit”), sajátos beszédregiszterek esetében megnyilvánuló nyelvi hiányossággal magyarázható.²⁹ Am az, ha egy magyar elsőnyelvű köznap beszédhelyzetben (bevásárláskor) általa is ismert magyar eladóval románul tárgyal, az már nem egyszerűen nyelvi nehézségekről, hanem olyan helyzetmeghatározásról árulkodik, amely során az egyének valami okból ildomosabbnak tartják a román nyelvet választani. Habár ez a *tudta, hogy egy üzletben az elárúsító magyar, mégis románul beszélt vele* jelenség az erdélyi magyarság 16-17%-a esetében fordult elő, mindenképpen kiemelendő, hogy erős az összefüggés ezen típusú kódválasztás ($p=0.000$) és a román nyelvhasználat gyakorisága között: minél gyakoribb a román nyelv használata, annál valószínűbb, hogy az adott személy az általa érzékelt nyelvi környezeti dominancia logikájának megfelelően fog kódot választani.

A kétnyelvűség normatív környezete

Jóllehet a társadalmi beágyazottság (mértékének és formáinak) elemzése a kétnyelvűség leírásának, a kétnyelvűségi helyzetek értelmezésének messzemenően nem elégséges mozzanata, a másodnyelv használata esetén kikerülhetetlen.

Amint már korábban is szó volt róla, a másodnyelv elsajátítására irányuló nyomás, elvárás a pusztán valószínűségi esélyeken, demográfiai arányokon túlmutató (nem kevés helyzetekben akár azokra rácsapoló), összetettebb gazdasági, közigazgatási, politikai vagy erkölcsi mezben nyilvánulhat meg (Mackey 2000: 34–36). Az effajta nyomás természetét illetően megemlítenéd, hogy az megnyilvánulhat közvetlen és indirekt formákban is. A közvetlen formák alatt azon kommunikációs helyzeteket értem, amelyek

29 Például valaki egy jogi vagy közigazgatási szakszavakkal terhelt ügyviteli folyamatot magyaráz, és nyelvi hiányosságainak betudhatóan (nem ismeri a szakszavakat magyarul) a folyamatos kódkeverés helyett inkább teljesen átvált románra.

során az alanyok szembesülnek azzal, hogy a kódhasználat nem adekvát vagy nem megfelelő szintű: rászólnak az utcán, mert magyarul beszél, bizonyos kudarcélményeket a másodnyelvi teljesítményének a sajátosságaihoz kapcsol össze stb. Tehát az interakció tartalma, vagy annak az értelmezése olyan jellegű, hogy az egyének összekapcsolják a másodnyelv ismeretének, használatának a sajátosságával. Hangsúlyoznunk kell, hogy nem mindig közvetlenül gyakorolt többségi kényszeréről, hanem egy indirekt nyomásról, olyan, a kisebbségi kétnyelvűek által is valamelyes mértékben elfogadott és érvényesített, normatív környezetről is lehet szó, amelyet leginkább a szimbolikus dominancia (Bourdieu 1991) vagy a nyelvi hegemonia fogalmaival írhatunk le. A hegemonia az uralom olyan jellegű megszervezésére utal, amelyben a társadalom önértelmezéseinek elmélet- és fogalomrendszerébe bele van kódolva a fennálló rend alternatíva nélkül való elgondolása (Eriksen 1992; Salamini 1981). Tehát a domináltak legitimiként fogadják el, mi több, bizonyos mértékig önmaguk is érvényesítik a dominanciát megtestesítő normákat. A hegemonia egyik ilyen megnyilvánulási formája a többségi nyelvnek az integrált nyilvánosság médiumaként, a többség és kisebbség számára közös és egyetemes értéként történő meghatározása, és ilyenként, valami kiemelkedő státussal történő felruházása (Skutnabb-Kangas 2000: 59).³⁰ E logika szerint a nyilvánosság nyelvének kizárólag a román nyelv számít, ez az általános szabály számos explicit vagy implicit kódválasztási normában testesül meg, olyan normákban, amelyeket a magyar anyanyelvűek részben vagy egészben elfogadnak és érvényesítenek.

A másodnyelv használatát követő *közvetlen* normatív megnyilvánulások közül a legnyilvánvalóbb az erre vonatkozó nyilvános felszólítás, vagyis a társadalmi nyomásnak az a formája, amelynek során idegen személyek nyilvános helyen felszólítanak valakit a román nyelv használatára. A Kontra Miklós által idézett 1996-os felmérés adatai szerint a lekérdezést megelőző két év során a vizsgált erdélyi magyar népesség 38%-a szembesült ilyen nyilvános felszólítással (Kontra 1999: 84). Más időhorizontban (féléves múltra visszatekintve), és 2004-ben az erdélyi magyarok 22-23%-a számolt be ilyen jellegű közvetlen normatív nyomásról (lásd a 25. táblázat *a.* sorát!). Talán kiemelendő itt az a tény, hogy az amúgy a román domináns nyilvános kommunikációs eszközként használó (és a román nyelvet elfogadhatóan beszélő) magyarok azok, akik inkább beszámolnak ilyen helyzetekről. Ez egyrészt a nyelvi környezet jellegzetességeivel magyarázható: egy dominánsan, kizárólag románul működő nyilvánosságon belül inkább disszonánsan hat, illetve nagyobb valószínűséggel akad a magyar nyelv használatára érzékeny és ezen érzékenységének hangot merni adó személy. Másrészt a dominánsan román nyelvi környezetben magyarul kommunikáló egyének nagyobb valószínűséggel tudatosítják, vagy érzékenyek a nyilvános magyar nyelvhasználat *kivételes* jellegére, és a környezet értelmezhető gesztusait, kijelentéseit nagyobb valószínűséggel interpretálják valamiféle tiltó, nemtetszést kifejező felszólításként.

A konkrét események, helyzetek felemlítése mellett a romániai magyar népesség valamivel több mint fele állítja, hogy érzékel egyfajta elvont, általános negatív érzést, külső nyomást a többség részéről (*A románok általában ellenségesek azokkal a magyarokkal szemben, akik nem beszélnek jól románul*)³¹. A magyarok nyelvhasználati sajátosságainak a román reprezentációit vizsgálva a román–magyar interetnikus viszonyok egyik sajátossága domborul ki. A román népességen belül kvázi konszenzusnak örvend az a vélekedés, miszerint számos (romániai) magyar – annak ellenére, hogy tud románul – nem akar beszélni ezen a nyelven: „Sunt mulți maghiari care, deși știu, evită să vorbească în limba română”. A román népesség 75%-a értett egyet és csak 8%-a kételkedett ezen kijelentés igazságtartalmában (IPP 2003: 38). Vagyis a magyarok román nyelvhasználatára eleve a kölcsönös gyanakvás és fenntartások kontextusában zajlik le, a magyarok a románok elutasító, ellenséges magatartását vetítik előre, a románok meg a magyaroknak a román nyelvhasználat kapcsán megnyilvánuló renitens, lázadó viszonyulását feltételezik. Ilyen projekciók kontextusában az esetek többségében csak problematikusán épülhet fel egy kommunikatív interakció.

A szimbolikus dominancia sajátossága többek között az, hogy a dominált egyének interiorizálják a dominanciának tartalmat adó normákat, például a román nyelv használatában gyakorlattal nem rendelkezők számára a *megfelelő* román nyelvtudás hiánya akár egyfajta szégyenletes hiányosságként, fogya-

30 Jó példa ezen nyelvi ideológia romániai megfogalmazására a különböző, nyelvi vonatkozású törvénykezések megszövegezése, amely (legalábbis implicit módon) a román nyelvet alternatíva nélküli publikus nyelvként (a nyilvános és intézményes kommunikáció magától értetődő kódjaként), míg a kisebbségi anyanyelvűséget ettől a szabályszerűségtől eltérő, tolerált nyelvi megnyilvánulásként tételezi (Kontra–Szilágyi 2002).

31 Lásd a 26. táblázat 1-es sorát!

tékként tudatosulhat. Vagy, amint azt Bourdieu mondja: a domináns elvárásokhoz, normákhoz való igazodás nem mindig tudatosan történik, hanem spontán interiorizációs folyamat eredménye, amelynek következtében az egyén akár fizikailag is megnyilvánuló indiszpozíció formában (szégyenpír) reagálja le a domináns elvárásokhoz való alkalmazkodása képtelenségét vagy annak tökéletlen mivoltát (Bourdieu 1994). Az erdélyi magyarok majdnem 40%-a számolt be olyan helyzetről, amelyben *kellemetlenül érezte magát, mivel úgy érezte, nem tud elfogadhatóan beszélni románul* (lásd a 25. táblázat g. sorát!). Ez főként a passzív bilingvis kategóriába soroltak esetében figyelhető meg, hiszen majdnem kétharmaduk (63%) állította, hogy, mivel román nyelvi teljesítményét nem tartotta megfelelőnek, kellemetlenül érezte magát. Vagyis a romániai magyarok, és partikulárisan azok, akik amúgy is viszonylag kitétek a román nyelv használatának, a másodnyelv használatára irányuló többségi nyomást általában több dimenzióban, és változatos interakciós helyzetekben érzékelik.

A közvetett nyomást illetően megemlítendő az a dominánsnak mondható nyelvi ideológia, amely a románt publikus nyelvként határozza meg, és amely sajátos kódhasználatra vonatkozó normákban testesül meg. Ilyen norma a ki nem zárás normája, amely szerint a nyilvános beszéd abban különbözik a magánjellegűtől, hogy bárki, aki bele szeretne kapcsolódni a beszélgetésbe, ezt megtehesse, vagyis eleve a nyilvánosként definiált nyelven, ebben az esetben románul teszi lehetővé a kommunikációt. Ez a norma nem föltétlenül kényszerként, hanem – amint az fentebb láthattuk – egyfajta, a gyakorlati életben többnyire spontánul megnyilvánuló habitusként (Bourdieu 1991; Woolard 1985) érvényesül a román nyelvet használó népesség zöme esetében. Ám ennek a normának sem az elfogadottsága, sem a mindenek fölötti érvényesülése nem föltétlenül egyértelmű. Így például az erdélyi magyaroknak pusztán fele ért egyet a román anyanyelvűek jelenlétében történő kódváltási gesztus kötelezettségével (*függetlenül a beszélgetés tárgyától, udvariatlanság, ha két magyar magyarul beszélget akkor, amikor románok is vannak a közelben*), igaz a román nyelvet gyakran használó kategóriák esetében ez a norma sokkal átfogóbb támogatásban részesül.

Kiemelendő a nyelvileg heterogén helyzetben történő kódváltás, amely nem mindig és nem kötelezően történik a domináns normákhoz való alkalmazkodás irányában, hisz a román nyelvet dominánsan használó kategóriának valamivel több mint egyharmada számol be olyan jellegű kódváltásról, amikor heterogén nyelvi környezetben, pontosan a kizárást követve románról magyarra váltottak (*Társalgás közben átváltott magyarra, hogy a jelenlevő románok ne értsék, amit Önök beszélnek*). Mindez jelzi, hogy a heterogén nyelvi környezetben megtörténő kódváltásnak – az aszimmetrikus nyelvi státus dominanciájának elfogadásán túl – lehet egy másik, a csoporton belüli szolidaritást, intimitást, divergens nyelvi akkomodációt megnyilvánító funkciója is. Vagyis a román nyelv publikussága kapcsán felvetődő normák esetében az elfogadás és érvényesítés mozzanata mellett fellelhető ennek az elvárásnak a visszautasítása – implicite a saját anyanyelvhasználaton alapuló nyilvánosság legitimként való elgondolásában és érvényesítésében.

26. táblázat: Ön milyen mértékben ért egyet a következő kijelentésekkel? (az egyetértők aránya a kódhasználati klasztereken és az össznépelességen belül)

	Magyar dominancia	Magyar dominancia, román jelenlét	Magyar–román közeli arány	Román dominancia	Erdélyi magyarok összesen
1. A románok általában ellenségesek azokkal a magyarokkal szemben, akik nem beszélnek jól románul.	50,9	51,8	64,9	53,1	54,7
2. Minden román állampolgárnak, beleértve a romániai magyarokat is, kötelessége ismerni a román nyelvet.	68	87,2	90,3	92,2	80,8

	Magyar dominancia	Magyar dominancia, román jelenlét	Magyar-román közeli arány	Román dominancia	Erdélyi magyarok összesen
3. Az a romániai magyar, aki nem beszél jól románul, nagyon nehezen talál Romániában munkahelyet.	55,5	66,5	65,2	71,8	62,3
4. Függetlenül a beszélgetés tárgyától, udvariasság, ha két magyar magyarul beszélget akkor, amikor románok is vannak a közelben.	43,5	51,3	65	71	53,4
5. Ha valamivel kisebb fizetésért is, de szívesebben dolgoznék olyan munkahelyen, ahol a munkatársak többsége magyarul beszél.	57,2	42,2	31,6	17	43,3

A másodnyelv ismeretét, használatát illetően változatos jellegű és természetű (politikai, gazdasági, általános társadalmi, vallásos, a kulturális presztízshoz kapcsolódó) nyomást érezhetnek az egyének (Mackey 2000). A továbbiakban azt vizsgáljuk meg, hogy az erdélyi magyarok a politikai, gazdasági, illetve társadalmi normatív jellegű elvárásokat milyen mértékben tudatosítják, tartják maguk esetében érvényesnek.

A népesség zöme (81%) a másodnyelv ismeretét az adott politikai egységhez való tartozás kötelező kulturális kellékeként tudatosítja (*Minden román állampolgárnak, beleértve a romániai magyarokat is, kötelessége ismerni a román nyelvet*). Ebben az esetben mindenképpen figyelemreméltó, hogy erős összefüggés van ezen változó és az egyéni kódhasználati jellemzők között, a románt alig vagy alkalmoszerűen használók számára az állampolgári minőséghez csatolt kötelező román nyelvismeret nem föltétlenül jelenik meg magától értetődő evidenciaként.

Ugyanígy, habár a népesség zöme a másodnyelvismeretnek gazdasági vonzatokat is tulajdonít (*Az a romániai magyar, aki nem beszél jól románul, nagyon nehezen talál Romániában munkahelyet*), létezik egy jelentős kisebbség, amely nem érzékeli a román nyelv ismeretének a hiányából fakadó gazdasági vonzatokat. Az is figyelemre méltó, hogy a munkahelyi magyar nyelvi környezet értéként elsősorban azok számára jelenik meg, akik kis mértékben használják a román nyelvet (*Ha valamivel kisebb fizetésért is, de szívesebben dolgoznék olyan munkahelyen, ahol a munkatársak többsége magyarul beszél*).

Kétnyelvűség és piac

Bourdieu számára, aki a társadalomstruktúrának, és általában az uralmi hierarchiáknak az egyéni viselkedés szintjén történő megnyilvánulásait tanulmányozta, a nyelv olyan kiemelt médiumként jelenik meg, mint amely a konkrét interakciók során a társadalmi aszimmetriák, a dominancia intézményesült formáit fejezi ki és folyamatosan termeli újra (vö. Bourdieu 1977, 1982, 1991). Az adott nyelvi kódok (nyelvi változatok) ismertségére alapozó kommunikatív teljesítmény funkciója nem pusztán indexikális (a nyelvhasználati sajátosságok jelzésértékűek az egyéneknek a társadalmi struktúrán belül elfoglalt pozícióját illetően), hanem az egyének kulturális tőkájének a meghatározó összetevője, a differenciált megbecsültség és a jövedelmi egyenlőtlenségek egyik lényeges forrása is (Gal 1989; Irvine 1989).

Ebből kiindulva, joggal felvethető a hipotézis, miszerint a kétnyelvűség egyszerre jelenik meg kényszerként érzékelt társadalmi nyomásként és olyan kulturális tőkeként, amely társadalmi javakká és pozícióvá (jólét, státus stb.) konvertálható erőforrást jelent.

27. táblázat: Nyelvismeret és az egy családtagra eső havi jövedelem közti összefüggés³²

	Magyar dominancia	Magyar dominancia, román jelenlét	Magyar–román közelítő arány	Román dominancia	Arány az össz-népességben
Jövedelmi kategória					
25 alatt	16,4	12,8	10,3	6,8	13,1
26–50	35,1	33,5	28,3	20,3	31,7
51–75	18,7	19,3	24,4	17,8	20,2
76–100	8,6	12,2	14,5	11,0	11,2
101–150	2,9	5,7	8,7	5,9	5,3
151–200	,2	2,0	1,9	8,5	1,9
200 fölött	,4	2,6	1,6	4,2	1,6

Az eddigi feldolgozottság alapján a fentebbi hipotézis konfirmálható. Egyrészt, amint azt az előbbi részekben láttuk, a közvetlen interakciókban és intézményesült társadalmi viszonyokban a népesség jelentős része érzékel valamilyen, a román nyelv használatára, jobb ismeretere ösztökélő társadalmi nyomást. Ugyanakkor szignifikáns összefüggés mutatható ki a társadalmi rétegződés különböző összetevői (háztartás ellátottsága, jövedelem nagysága) és a román nyelv használatának gyakorisága között. Elmondható, hogy minél tehetősebb valaki, valószínűleg annál gyakrabban használja a román nyelvet. Vagyis az a tény, hogy az erdélyi magyarok reprezentációiban a román nyelv a mobilitás kötelező kulturális kellékeként jelenik meg (Horváth 2003), egyfajta realiztikus viszonyulás ahhoz a tényhez, hogy a gyakori román nyelven történő kommunikáció a státussal vagy legalábbis anyagi előnyökkel járó társadalmi pozíciók velejárója.

28. táblázat: A nyelvismeret és a háztartás ellátottsága közötti összefüggés³³

	Alapellátottság	Egy extra	Két extra	Három extra (mútárgy, hétvégi ház, autó)	
Magyar dominancia	42,8	37,7	30,3	21,1	40,0
Magyar dominancia, román jelenlét	23,8	27,7	43,4	52,6	26,7
Magyar–román közelítő arány	24,3	25,8	15,8	10,5	24,1
Román dominancia	9,2	8,8	10,5	15,8	9,2
A háztartások megoszlása az ellátottság szerint	59,4	33,1	6,0	1,5	100

32 Szignifikanciaszint p-0,001

33 Szignifikanciaszint: p-0,003

Következtetések

■ Szarka László a közép-európai kisebbség tipológiai besorolásában a nyelvhasználati jellemzők alapján az anyanyelvdomináns kisebbségek közé sorolta az erdélyi magyarokat (Szarka 1999). Megjegyzi azonban, hogy ez mindenekelelt az identitásmeghatározások szempontjából konstitutív, hisz egy tu-catnyi tényező eredményeként az anyanyelvhasználat köre szinte napról napra csökken (i.m. 171). Tény, hogy a romániai magyarok kétnyelvűsége is magával hordoz ilyen jellegű eróziót.

Az erdélyi magyarság 3%-a számol be olyan nyelvismereti helyzetről, amely alapján dominanciaváltásra következtethetnénk (a román nyelv számít alapnyelvnek, és a magyar nyelv használata problematikus). A kódhasználatot figyelembe véve, a népesség legalább 9%-a számolt be olyan kódhasználati szokásokról, amelyekben a román nyelv dominált. Az ebben a helyzetben levők zöme két régióban (A Bán-ságban és Észak-Erdélyben) él, ahol – és ez mindenekelelt az előbbire a jellemzőbb – a román és a magyar nyelvhasználat funkcionálisan oszlik meg, a magyar egyre inkább visszavonul a privát szférába, minden publikus tevékenység nyelve a román lesz (főleg a Bánátban, ahol már ebben a kommunikációs helyzetben is jelentős a román nyelvhasználat). Mindez visszatükröződik a kódváltási és kódváltási szokásokban is: azokban az esetekben, amelyekre a román kódhasználati dominancia jellemző, a homogén nyelvi környezetben is gyakori román kódváltásról, kódhasználatról számolnak be. Olyan régiókban koncentrálódik ez a népesség, amelyekben eleve jellemzőek a kimagasló nagyságrendűnek minősíthető hibridizációs folyamatok.

A másodnyelv használatára irányuló nyomást illetően főként a politikai jellegűek kapcsán létezik egy konszenzus, amely szerint az erdélyi magyarok domináns módon a másodnyelv ismeretét az állampolgári kötelelkből levezethető kötelezettségként tudatosítják. Ám ez nem azt jelenti, hogy a kétnyelvűség normatív környezete valami interiorizált állampolgári öntudat részeként jelenik meg, hanem sokkal inkább megtapasztalt és változatos formában érzékelt társadalmi nyomásként láttatik. A társadalmi nyomásnak több formája tapasztalható. Lehetnek közvetlen személyközi megnyilvánulásai is, de megjelenhetnek olyan intézményes szankciók formájában is, amelyeknek előbb-utóbb gazdasági vonzatai lehetnek. Például a nyelvismeret által meghatározott eltérő mobilitási esélyek megtapasztalása (a jobb román nyelvismeret jobb előlépési lehetőségeket biztosít). Tehát számos egyén számára a kétnyelvűség a státusszerzésben kiemelkedő fontosságú kulturális tőkeként jelenhet meg. A társadalmi színteret illetően a népesség hozzávetőleg egyötöde érzekelte a román nyelv használatát kvázi kikényszeríteni kívánó közvetlen és nyilvánvaló kvázi társadalmi nyomásnak (rászóltak, hogy ne beszéljen magyarul), a népesség mintegy fele érzekel egy elvontabb jellegű többségi nyomást (ellenségeskedés), ám a népesség zömére jellemző, hogy a román nyelv használatára vonatkozó társadalmi normákat valamilyen szinten interiorizálta. A románul nem jól beszélők jelentős része ezt valamiféle kulturális fogyatékoságként éli meg, a románt társalgási szinten és kvázi mindennaposan használók számára nagyrészt elfogadott a román nyelv publikussága és az ebből fakadó udvariassági kódváltási, illetve kódváltási gesztus. Tény – talán Székelyföldet kivéve – a román nyelv publikussága, az ebből fakadó magasabb használati érték, és a jóval elvontabb terminusokban megfogalmazódó magasabb státus tulajdonítása.

Melléklet

1. Milyen nyelven beszél...? Intra- és intergenerációs kommunikáció (a település közigazgatási státusa és a magyarok településen belüli aránya függvényében)

	Össz- népesség	Város	Falu	Szórvány	Kisebbség	Egyenlő arány	Többség	Nagy többség
az édesanyjával	1,08	1,09	1,08	1,11	1,14	1,15	1,05	1,03
az édesapjával	1,12	1,15	1,08	1,29	1,19	1,16	1,03	1,02
általában a barátokkal	1,77	2,00	1,54	2,89	2,32	1,74	1,32	1,26
apai nagyszülőkkel	1,10	1,12	1,08	1,24	1,15	1,17	1,03	1,04
anyai nagyszülőkkel	1,09	1,10	1,08	1,13	1,17	1,13	1,09	1,00
a gyermeke az édesanyjával	1,22	1,27	1,16	1,61	1,28	1,38	1,14	1,03
a gyermeke az édesapjával	1,27	1,38	1,16	1,85	1,38	1,43	1,14	1,03
a gyermeke általában a barátokkal	1,78	2,08	1,51	3,05	2,47	1,78	1,37	1,23
a gyermeke az apai nagyszülőkkel	1,20	1,30	1,10	1,65	1,25	1,36	1,10	1,02
a gyermeke az anyai nagyszülőkkel	1,18	1,24	1,12	1,45	1,28	1,25	1,10	1,05

* 1 – kizárólag magyarul, 5 – kizárólag románul.

2. Milyen nyelven olvas(ott) a munkahelyen? (csak azoktól, akik munkavégzése napi vagy legalább heti gyakoriságú olvasást feltételezett, – N = 483)

Csak magyarul	15,1
Többszörfel magyarul (legalább 70%-ban)	13,9
Hozzávetőleg fele-fele arányban magyarul és románul	21,2
Többszörfel románul (legalább 70%-át)	11,2
Csak románul	35,6
Más nyelven	2,5

Forrás CCRIT 2003. október

3. Milyen nyelven ír(t) a munkahelyen? (csak azoktól, akik munkavégzése napi vagy legalább heti gyakoriságú írást feltételezett, – N = 583)

Csak magyarul	17,6
Többszörfel magyarul (legalább 70%-ban)	9,0
Hozzávetőleg fele-fele arányban magyarul és románul	15,7
Többszörfel románul (legalább 70%-át)	10,6
Csak románul	45,4
Más nyelven	1,3

Forrás: CCRIT 2003. október

4. Milyen nyelven beszél, milyen nyelvet használ a következő helyzetekben?

	csak magyarul	nagyrészt magyarul	fele-fele arányban magyarul és románul	nagyrészt románul	csak románul
otthon	89,91	2,56	5,49	1,01	1,03
bevásárláskor	39,59	14,30	24,29	12,21	9,60
újságolvasáskor	61,59	9,49	20,34	3,08	5,50
a munkahelyen	43,70	12,03	23,77	10,19	10,31
a polgármesteri hivatalban	45,04	7,55	8,98	4,50	33,93
rádióhallgatáskor	54,97	12,53	24,34	4,01	4,16
az orvosnál	47,56	7,90	12,28	3,46	28,80
a rendőrségen	13,34	5,55	9,17	6,62	65,31
tévénezéskor	41,25	15,30	33,98	5,38	4,09

5. Milyen nyelven beszél...? Nyelvhasználat különböző kommunikációs helyzetekben (a település közigazgatási státusa és a magyarok településen belüli aránya függvényében)

	Össz-népeség	Város	Falu	Szórvány	Kisebbség	Egyenlő arány	Többség	Nagy többség
otthon	1,21	1,26	1,15	1,60	1,34	1,24	1,04	1,05
bevásárláskor	2,38	2,87	1,85	4,09	3,52	2,38	1,41	1,46
újságolvasáskor	1,81	2,05	1,54	3,21	2,30	1,74	1,27	1,35
a munkahelyen	2,31	2,82	1,79	3,97	3,31	2,60	1,79	1,42
a polgármesteri hivatalban	2,75	3,50	2,05	4,80	4,63	3,12	1,45	1,46
rádióhallgatáskor	1,90	2,11	1,68	3,05	2,36	1,86	1,48	1,43
az orvosnál	2,58	3,03	2,10	4,60	4,02	2,45	1,52	1,46
a rendőrségen	4,05	4,53	3,60	4,93	4,89	4,37	3,33	3,40
tévénezéskor	2,16	2,37	1,92	3,04	2,52	2,12	1,75	1,81

* 1 – kizárólag magyarul, 5 – kizárólag románul.

6. Milyen mértékben ért egyet a következő kijelentésekkel? (Az egyetértők aránya a település közigazgatási státusának függvényében)

	Falu	Város
A románok általában ellenségesek azokkal a magyarokkal szemben, akik nem beszélnek jól románul.	55,5	54,0
Minden román állampolgárnak, beleértve a romániai magyarokat is, kötelessége ismerni a román nyelvet.	78	83,4
Az a romániai magyar, aki nem beszél jól románul, nagyon nehezen talál Romániában munkahelyet.	62,7	62,0
Függetlenül a beszélgetés tárgyától, udvariasság, ha két magyar magyarul beszélget akkor, amikor románok is vannak a közelben.	50,8	55,
Ha valamivel kisebb fizetésért is, de szívesebben dolgoznék olyan munkahelyen, ahol a munkatársak többsége magyarul beszél.	52,3	34,7

7. Milyen mértékben ért egyet a következő kijelentésekkel? (Az egyetértők aránya a magyarok településen belüli arányának függvényében.)

	Szórvány	Kisebbség	Egyenlő arány	Többség	Nagy többség
A románok általában ellenségesek azokkal a magyarokkal szemben, akik nem beszélnek jól románul.	65,0	61,1	52,7	47,6	51,0
Minden román állampolgárnak, beleértve a romániai magyarokat is, kötelessége ismerni a román nyelvet.	91,0	90,1	81,8	70,1	75,2
Az a romániai magyar, aki nem beszél jól románul, nagyon nehezen talál Romániában munkahelyet.	70,6	63,7	67,0	59,8	57,7
Függetlenül a beszélgetés tárgyától, udvariasság, ha két magyar magyarul beszélget akkor, amikor románok is vannak a közelben.	74,4	61,5	41,6	50,8	47,5
Ha valamivel kisebb fizetésért is, de szívesebben dolgoznék olyan munkahelyen, ahol a munkatársak többsége magyarul beszél.	21,9	34,4	37,6	45,5	58,1

8. Az utóbbi fél évben előfordult, hogy ... (Azok aránya, akikkel megtörtént, a település közigazgatási státusának függvényében)

	Falu	Város
az utcán (vagy más nyilvános helyen) rászóltak Önre, mert magyarul beszélt.	20,1	24,8
egy kifejezést csak románul ismert, a magyar megfelelőjét nem tudta.	42,6	53,8
átváltott románra, hogy megmagyarázzon valamit egy magyar nyelvű társalgópartnernek.	28,6	31,8
tudta, hogy egy üzletben az elárúsító magyar, mégis románul beszélt vele.	12,2	20,6
társalgás közben átváltott magyarra, hogy a jelenlevő románok ne értsék, amit Önök beszélnek.	21,3	20,1
átváltott románra, hogy a jelenlevő románok is értsék, amit Önök beszélnek	58,9	78,4
kellemetlenül érezte magát, mivel úgy érezte, nem tud elfogadhatóan beszélni románul.	45,5	34,5

9. Az utóbbi fél évben előfordult, hogy... (Azok aránya, akikkel megtörtént, a magyarok településen belüli arányának függvényében.)

	Szórvány	Kisebbség	Egyenlő arány	Többség	Nagy többség
az utcán (vagy más nyilvános helyen) rászóltak Önre, mert magyarul beszélt.	15,1	35,9	14,9	24,5	17,7
egy kifejezést csak románul ismert, a magyar megfelelőjét nem tudta.	68,1	54,7	50,7	49,7	35,8
átváltott románra, hogy megmagyarázzon valamit egy magyar nyelvű társalgópartnernek.	42,3	42,6	32,2	29,7	16,9
tudta, hogy egy üzletben az elárúsító magyar, mégis románul beszélt vele.	25,0	29,8	12,3	14,5	7,1
társalgás közben átváltott magyarra, hogy a jelenlevő románok ne értsék, amit Önök beszélnek.	12,8	30,6	20,1	22,1	15,5
átváltott románra, hogy a jelenlevő románok is értsék, amit Önök beszélnek	92,0	86,8	67,8	59,3	53,7
kellemtelenül érezte magát, mivel úgy érezte, nem tud elfogadhatóan beszélni románul.	13,5	29,2	44,4	50,0	48,9

Felhasznált irodalom

BARTHA Csilla

1999 *A kétnyelvűség alapkérdései*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest

BHABHA, Homi

1994 *The Location of Culture*. Routledge, London

BLOOMFIELD, Leonard

1933 *Language*. Holt, Rinehart & Winston, New York

BOURDIEU, Pierre

1977 The economics of linguistic exchanges. *Social Sciences Information* 6, 645–668.

1982 *Ce que parler veut dire*. Fayard, Paris

1991 *Language and Symbolic Power*. Polity Press, Cambridge

BRIX, Emil

1982 *Die umgangssprachen in altösterreich zwischen agitation und assimilation: die sprachenstatistik in den zisleithanischen volkszählungen, 1880 bis 1910*. Böhlau, Wien

BUGAJSKI, Janusz

1995 *Ethnic Politics in Eastern Europe: a Guide to Nationality Policies, Organizations, and Parties*. Armonk, New York

CSATA Zsombor – KISS Tamás

2003 Migrációs potenciál Erdélyben. *Erdélyi Társadalom* 2, 7–39.

CSEPELI György – SZÉKELYI Mária – ÖRKÉNY Antal

1999 A nemzeti-etnikai identitás változatlanága és átalakulása. *Kisebbségkutatás* 8, 499–514.

2002 *Nemzetek egymás tükrében. Interetnikus viszonyok a Kárpát-medencében*. Balassi Kiadó, Budapest

CSERNICKSKÓ István

1998 *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Osiris, MTA Kisebbségkutató Műhely Budapest

CULIC, Irina

2001a Nationhood and identity: Romanians and Hungarians in Transylvania. In: TRENCSENYI Balázs – PETRESCU, Dragoş – PETRESCU, Cristina – IORDACHI, Constantin – KÁNTOR Zoltán (ed.): *Nation-building and Contested Identities: Romanian and Hungarian Case Studies*. Régio Books–Polirom, Budapest–Iasi, 227–248.

CULIC, Irina – HORVÁTH István – RAȚ, Cristina

2000 Modelul românesc al relațiilor interetnice reflectat în "Etnobarometru. In: NASTASĂ, Lucian – SALAT Levente (ed.): *Relațiile interetnice în România postcomunistă*. Centrul de Resurse pentru Diversitate Etnoculturală, Cluj-Napoca, 253–344.

DIEBOLD, A. Richard

1964 Incipient bilingualism. In: HYMES, Dell (ed.): *Language in Culture and Society: A Reader in Linguistic and Anthropology*, Harper And Row, New York, 495–506.

EDWARDS, John

1994 *Multilingualism*. Routledge, London–New York

ERB Mária – KNIPF Erzsébet

1999 Új lehetőségek és kihívások – Új kommunikációs stratégiák? A magyarországi németek körében végzett felmérés tanulságai. *Kisebbségkutatás* 2, 176–187.

- ERIKSEN, Thomas Hylland
1992 Linguistic hegemony and minority resistance. *Journal of Peace Research* 29, 313–332.
- FISHMAN, Joshua A.
1968 Sociolinguistic perspective on the study of bilingualism. *Linguistic* 39, 21–49.
- FISHMAN, Joshua A. – TERRY, Charles
1969 The validity of census data on bilingualism in a Puerto Rican neighborhood. *American Sociological Review* 34, 636–650.
- GÁBOR Kálmán
2004 Mozaik 2000 – A perifériáról a centrumba. Tézisek a határon túli magyar fiatalok helyzetének az értelmezéshez. *Erdélyi Társadalom* 2, 9–24.
- GAL, Susane
1989 Language and political economy. *Annual Review of Anthropology* 18, 345–367.
1991 Mi a nyelvcsere és hogyan történik? *Régió* 1, 66–76.
- GALLUP
2004 *Tânăr în România*. The Gallup Organization Romania
- GELLNER, Ernest
1987 *Nations and nationalism*. Cornell University Press, Ithaca – New York
- GILES, Howard
1979 Ethnicity markers in speech. In: SCHERER, Klaus R. – GILES, Howard (ed.): *Social Markers in Speech*. Cambridge University Press, Cambridge, 251–289
- GILES, Howard – BOURHIS, Richard Y. – TAYLOR, Donald M.
1977 Towards a theory of language in ethnic group relations. In: GILES, Howard (ed.): *Language, Ethnicity, and Intergroup Relations*. Academic Press, New York, 307–348.
- GROSJEAN, Francois
1982 *Life with two languages: an introduction to bilingualism*. Harvard University Press, Cambridge
- HARWOOD, Jake – GILES, Howard – BOURHIS, Richard Y.
1994 The genesis of vitality theory: Historical patterns and discursual dimensions. *International Journal of the Sociology of Language* 108, 167–206.
- HAUGEN, Einar
1953 *The Norwegian Language in America: a Study in Bilingual Behaviour*. University Of Pennsylvania, Philadelphia
- HERDINA, Philip – JESSNER, Ulrike
2002 *A Dynamic Model of Multilingualism*. Multilingual Matters
- HOCKETT, Charles F.
1958 *A Course in Modern Linguistics*. Macmillan, New York
- HORVÁTH István
1995 Az 1992-es népszámlálás kisebbségi adatai. *Korunk* 11, 98–103.
2002 *Facilitating Conflict Transformation: Implementation of the Recommendations of the Osce High Commissioner on National Minorities to Romania, 1993-2001*. Core, Hamburg
2003 Az erdélyi magyarok kétnyelvűsége: nyelvmentés és integráció között? *Erdélyi Társadalom* 1, 7–24.
2004 Az etnikailag vegyes házasságok az erdélyi magyar lakosság körében: 1992–2002. In: KISS Tamás (szerk.): *Népesedési folyamatok az ezredfordulón Erdélyben*. Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 235–256.

- 2005a Căsătorii mixte româno-maghiare în Transilvania, în perioada 1992–2002. In: PĂDUREAN, Corneliu – BOLOVAN, Ioan (ed.): *Căsătorii mixte în transilvania (sec. XIX-lea începutul secolului XX)*. 273–289, Editura Universității Aurel Vlaicu, Arad
- 2005b A Romániai magyarok kétnyelvűsége: nyelvismeret, nyelvhasználat, nyelvi dominancia. regionális összehasonlító elemzések. *Erdélyi Társadalom* 3, 171–200.
- HROCH, Miroslav
1985 *Social Preconditions of National Revival in Europe*. Cambridge University Press, Cambridge
- INS
2005 *Recensământul populației și al locuințelor 18-27 Martie 2002. structura etnică și confesională*. Vol. IV., Institutul Național de Statistică, București.
- IPP
2003 *Intoleranță, discriminare și autoritarism în opinia publică*. București, Institutul pentru Politici Publice
- IRVINE, Judith T.
1989 When Talk Isn't Cheap: Language and Political Economy. *American Ethnologist* 16, 248–267.
- IVES, Peter
2004 *Language and Hegemony in Gramsci*. Pluto Press, London
- JOHNSON, Merieta K.
1991 Slippery lingualism: are all bilinguals really bilingual: some preliminary thoughts. In: KINDELL, Gloria E. (ed.): *Proceedings of the Summer Institute of Linguistics International Language Assessment Conference, Horsleys Green, 23-31 May 1989*, Summer Institute of Linguistics, Dallas, 225–234.
- KALTON, Graham – ANDERSON, Dallas W.
1986 Sampling Rare Populations. *Journal of the Royal Statistical Society* 65, 65–82.
- KAMUSELLA, Tomasz D. I.
2001 Language as an instrument of nationalism in Central Europe. *Nations And Nationalism* 7, 235–251.
- KONTRA Miklós
2004 Nyelvi emberi jogi polémiaiák. *Korunk* 11, 103–114.
- KONTRA Miklós – SZILÁGYI N. Sándor
2002 A kisebbségeknek van anyanyelvük, de a többségnek nincs. In: KONTRA Miklós – HATTYÁR Helga (szerk.): *Magyarok és nyelvtörvények*. Teleki László Alapítván, Budapest, 3–10.
- KREAGER, Philip
2004 Objectifying demographic identities. In: SIMON, Szepter – SHOLKAMY, Hania – DHARMALINGAM (ed.): *Categories and contexts: anthropological and historical studies in critical demography*. Oxford University Press, Oxford, 33–54.
- KUO, Eddie C.Y.
1980 Measuring communicativity in multilingual societies: The cases of Singapore and West Malaysia. In: EVANGELOS, Afendras A. (ed.): *Patterns of Bilingualism*. Singapore University Press, Singapore, 287–302.
- LANSTYÁK István
2000 *A magyar nyelv Szlovákiában*. Osiris Kiadó – Kalligramm Könyvkiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely, Budapest–Pozsony
- LI, Wei
2000 Dimensions of bilingualism. In: LI, Wei (ed.): *The Bilingualism Reader*. Routledge, London, 3–25.

- MACKEY, William F.
2000 The description of bilingualism. In: LI, Wei (Ed.): *The Bilingualism Reader*. Routledge, London, 27–54.
- MALMKJAER, Kirsten (ed.)
1991 *The Linguistics Encyclopedia*. Routledge – Chapman And Hall, London–New York
- NAVRACSICS Judit
2000 *A kétnyelvű gyermek*. Corvina, Budapest
- PÉNTEK János
2001a A kisebbségi identitás dinamikája – más megközelítésben. *Kisebbségkutatás* 1, 15–20.
2001b *A nyelv ritkuló léggömbje*. Komp-Press – Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár
- RAHMAN, Tariq
2001 Language-learning and power: a theoretical approach. *International Journal of the Sociology of Language* 152, 53–74.
- RONNÁS, Per
1984 *Urbanization in Romania. A geography of social and economic change since independence*. Stockholm
- ROTARIU, Traian – SEMENIUC, Maria – MEZEI Elemér
1999 *Recensământul din 1910. Transilvania*. Ed. Staff, Bucuresti
- ROTH Endre
2002 A nyelv, amely elválaszt és összeköt. *Nyelvünk és Kultúránk* 122, 68–76.
- SALAMINI, Leonardo
1981 Gramscian marxist sociology of language. *International Journal of the Sociology of Language* 32, 27–44.
- SKUTNAB-KANGAS, Tove
1981 *Bilingualism or Not*. Multilingual Mattres, Clevedon
1997 Nyelv, oktatás és a kisebbségek. *Teleki László Alapítvány: Kisebbségi Adattár*. Budapest
2000 Nyelv, oktatás, kisebbségek. In: CSERNUSNÉ OTUTAY Katalin – FORINTOS Éva (szerk.): *Nyelvi jogok*. Veszprémi Egyetemi Kiadó, Veszprém
- SORBÁN Angella
2000 Tanuljon románul a gyermek, hogy jobban érvényesülhessen. Az asszimiláció természetrajzához. *Magyar Kisebbség* 3–4.
- SORBÁN Angella – DOBOS Ferenc
1997 Szociológiai felmérés a határon túl élő magyar közösségek körében az asszimiláció folyamatairól. *Magyar Kisebbség* 3–4, 293–323.
- SÜTŐ András
2001 Tamási Áron esete Groza Péterrel. *Magyar Szemle* 1–2.
- SZARKA László
1999 A Közép-európai kisebbségek tipológiai besorolhatósága. *Kisebbségkutatás* 2, 168–175.
- SZÉPE György
1999 The position of Hungarians in Romania and Slovakia in 1996. *Nationalities Papers* 27, 69–92.
- TÓTH Ágnes – VÉKÁS János
2005 Lojalitás és szolidaritás. Államhatalmi homogenizálás vagy a keresztkötődések erősödése? In: KOVÁCS Nóra – OSVÁT Anna – SZARKA László (szerk.): *Etnikai identitás, politikai lojalitás. nemzeti és állampolgári kötődések*. Az MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet Évkönyve 4. Budapest

VARGA E. Árpád

1998 *Fejezetek a jelenkori Erdély népesedéstörténetéből*. Püski, Budapest

VERES Valér

2000 Az erdélyi magyarok és a románok közösségi identitása a társadalmi struktúra tükrében. *Szociológiai Szemle* 4, 57–86.

2005a Az erdélyi magyarok nemzeti identitása a társadalmi és az etnikai struktúra összefüggésrendszerében (2000). *Erdélyi Társadalom* 1, 71–98.

2005b *Nemzeti identitás Erdélyben - szociológiai olvasatban*. Akadémiai Könyvkiadó, Budapest

VETÉSI László

2001 *Juhaimnak maradéka*. Komp-Press – Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár

WALD, Benji

1974 Bilingualism. *Annual Review of Anthropology* 3, 301–321.

WARDHAUGH, Ronald

2002 *Szociolingvisztika*. Osiris Kiadó, Budapest

WEINREICH, Uriel

1966 *Languages in Contact*. Mouton, The Hague

WOOLARD, Kathryn A

1985 Language variation and cultural hegemony: toward an integration of sociolinguistic and social theory. *American Ethnologist* 12, 738–748.

YOUNG, Robert

1995 *Colonial Desire: Hybridity in Theory Culture and Race*. Routledge, London – New York

DESPRE INSTITUTUL PENTRU STUDIAREA PROBLEMELOR MINORITĂȚILOR NAȚIONALE

ABOUT THE ROMANIAN INSTITUTE FOR RESEARCH ON NATIONAL MINORITIES

A NEMZETI KISEBBSÉGKUTATÓ INTÉZETRŐL

INSTITUTUL PENTRU STUDIAREA PROBLEMELOR MINORITĂȚILOR NAȚIONALE (ISPMN) funcționează ca instituție publică și ca personalitate juridică în subordinea Guvernului și în coordonarea Departamentului pentru Relații Interetnice. Sediul Institutului este în municipiul Cluj-Napoca.

■ Scop și activități de bază

studierea și cercetarea inter- și pluridisciplinară a păstrării, dezvoltării și exprimării identității etnice, studiarea aspectelor sociologice, istorice, culturale, lingvistice, religioase sau de altă natură ale minorităților naționale și ale altor comunități etnice din România.

■ Direcții principale de cercetare

Schimbare de abordare în România, în domeniul politicilor față de minoritățile naționale: analiza politico instituțională a istoriei recente;
Dinamica etno-demografică a minorităților din România;
Revitalizare etnică sau asimilare? Identități în tranziție, analiza transformărilor identitare la minoritățile etnice din România;
Analiza rolului jucat de etnicitate în dinamica stratificării sociale din România;
Patrimoniul cultural instituțional a minorităților din România;
Patternuri ale segregării etnice;
Bilingvismul: modalități de producere, atitudini și politici publice;
Noi imigranți în România: modele de incorporare și integrare;

The ROMANIAN INSTITUTE FOR RESEARCH ON NATIONAL MINORITIES (RIRNM) is a legally constituted public entity under the authority of the Romanian Government. It is based in Cluj-Napoca.

■ Aim

The inter- and multidisciplinary study and research of the preservation, development and expression of ethnic identity, as well as social, historic, cultural, linguistic, religious or other aspects of national minorities and of other ethnic communities in Romania.

■ Major research areas

Changing policies regarding national minorities in Romania: political and institutional analyses of recent history;
Ethno-demographic dynamics of minorities in Romania;
Identities in transition – ethnic enlivening or assimilation? (analysis of transformations in the identity of national minorities from Romania);
Analysis of the role of ethnicity in the social stratification dynamics in Romania;
The institutional cultural heritage of minorities in Romania;
Ethnic segregation patterns;
Bilingualism: ways of generating bilingualism, public attitudes and policies;
Recent immigrants to Romania: patterns of social and economic integration.

A kolozsvári székhelyű, jogi személyként működő NEMZETI KISEBBSÉGKUTATÓ INTÉZET (NKI) a Román Kormány hatáskörébe tartozó közintézmény.

■ **Célok**

A romániai nemzeti kisebbségek és más etnikai közösségek etnikai identitásmegőrzésének, -változásainak, -kifejeződésének, valamint ezek szociológiai, történelmi, kulturális, nyelvészeti, vallásos és más jellegű aspektusainak kutatása, tanulmányozása.

■ **Főbb kutatási irányvonalak**

A romániai kisebbségpolitikában történő változások elemzése: jelenkortörténetre vonatkozó intézménypolitikai elemzések;

A romániai kisebbségek népességdemográfiai jellemzői;

Átmeneti identitások – etnikai revitalizálás vagy asszimiláció? (a romániai kisebbségek identitásában végbemenő változások elemzése);

Az etnicitás szerepe a társadalmi rétegződésben;

A romániai nemzeti kisebbségek kulturális öröksége;

Az etnikai szegregáció modelljei;

A kétnyelvűség módozatai, az ehhez kapcsolódó attitűdök és közpolitikák;

Új bevándorlók Romániában: társadalmi és gazdasági beilleszkedési modellek.

A apărut/Previous issue/Megjelent:

■ Nr. 1.

Kiss Tamás – Csata István: *Evoluția populației maghiare din România. Rezultate și probleme metodologice. Evolution of the Hungarian Population from Romania. Results and Methodological Problems*

■ Nr. 2.

Veres Valér: *Analiza comparată a identității minorităților maghiare din Bazinul Carpatic. A Kárpát-medencei magyarok nemzeti identitásának összehasonlító elemzése.*

■ Nr. 3.

Fosztó László: *Bibliografie cu studiile și reprezentările despre romii din România – cu accentul pe perioada 1990–2007.*

■ Nr. 4.

Remus Gabriel Anghel: *Migrația și problemele ei: perspectiva transnațională ca o nouă modalitate de analiză a etnicității și schimbării sociale în România.*

■ Nr. 5

Székely István Gergő: *Soluții instituționale speciale pentru reprezentarea parlamentară a minorităților naționale*

■ Nr. 6.

Toma Stefánia: *Roma/Gypsies and Education in a Multiethnic Community in Romania*

■ Nr. 7

Marjoke Oosterom: *Raising your Voice: Interaction Processes between Roma and Local Authorities in Rural Romania*

În pregătire/Next issues/Előkészületben:

■ Nr. 9.

Rudolf Gräf: *Palatele țigănești. Arhitectură și cultură*

■ Nr. 10.

Tóodor Erika Mária: *Analytical aspects of institutional bilingualism. Reperle analitice ale bilingvismului instituțional*

